

STRATEGICZNA OCENA SZANS ROZWOJU REGIONÓW POLSKI WSCHODNIEJ

---

*Boże, daj mi cierpliwość, bym pogodził się z tym,
czego zmienić nie jestem w stanie.
Daj mi siłę, bym zmienił to co zmienić mogę.
I daj mi mądrość, bym odróżnił jedno od drugiego.*

Marek Aureliusz

Wprowadzenie

Do zaproponowania przyszłych kierunków rozwoju regionów Polski Wschodniej niezmiernie istotne jest dokonanie oceny ich szans rozwoju.

W niniejszej pracy za *szanse rozwoju regionów* uznano potencjalne możliwości podniesienia jego poziomu. Szansy upatruje się we wzmacnianiu tych obszarów działalności, które stanowią mocne strony regionów i w których badane województwa mogą osiągnąć sukces, przyczyniając się do podniesienia poziomu rozwoju. Szanse rozwoju regionów wynikają zarówno z ich endogenicznego potencjału, jak i z warunkowań zewnętrznych.

Przy ocenie szans rozwoju należy także brać pod uwagę występujące w tym względzie bariery. *Barierą* mogą być pewne czynniki, sytuacje lub okoliczności, które stanowią swoistą przeszkodę w wykorzystaniu istniejących szans i w istotny sposób utrudniają lub uniemożliwiają osiągnięcie celów rozwojowych. Występujące bariery znacznie ograniczają możliwości wykorzystania szans rozwoju lub wręcz je niweczą, zatem przy wyznaczaniu kierunków rozwoju należy rekomendować działania zmierzające do ich zniwelowania.

W wyniku dokonujących się przemian społeczno-gospodarczych, zachodzących zarówno w strukturze wewnętrznej regionów, jak i w ich otoczeniu zewnętrznym, pojawiają się pewne wyzwania dla rozwoju regionów Polski Wschodniej. Jako *wyzwania* należy traktować kształtujące się nowe sytuacje i okoliczności, wyma-

gające podjęcia odpowiednich działań dostosowawczych. Wyzwaniem jest także przewycięzanie barier hamujących rozwój. Sprostanie wyzwaniom często wymaga wiele wysiłku ze strony regionów. Wyzwania mogą przerodzić się w szansę rozwoju, jeśli uda się im sprostać. W przeciwnym razie mogą stanowić *zagrożenie*, czyli niebezpieczeństwo zaistnienia okoliczności, która uniemożliwi lub spowolni rozwój.

W konkretnych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych i przestrzennych należy zidentyfikować mocne strony regionów, których wzmacnianie stanowi szansę rozwoju. Ważne jest także podjęcie prób przewycięzania barier rozwoju na tyle, na ile jest to możliwe. Wskazane jest także podjęcie prób sprostania pojawiającym się wyzwaniom oraz uniknięcia różnych jawiących się zagrożeń. Zidentyfikowanie szans, barier, wyzwań i zagrożeń stojących przed regionami Polski Wschodniej jest podstawą do wytyczania ich przyszłych kierunków rozwoju¹⁵.

1. Szanse rozwoju wynikające z endogenicznego potencjału regionów Polski Wschodniej

Wprowadzenie

W procesie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów decydującą rolę odgrywa ich potencjał endogeniczny. Jakość zasobów wewnętrznych stanowi podstawę i punkt wyjściowy do stymulowania dalszych procesów rozwoju i jednocześnie determinuje możliwości wykorzystywania impulsów wynikających z uwarunkowań zewnętrznych.

Celem tej części opracowania jest diagnoza i ocena endogenicznych czynników i wskazanie wynikających z nich możliwości rozwoju województw Polski Wschodniej. Została ona dokonana na podstawie analizy różnych aspektów rozwoju społeczno-gospodarczego. Sytuację badanych jednostek odniesiono do innych regionów Polski. Diagnoza obejmuje szanse związane z wykorzystaniem zasobów demograficznych, wykształconą strukturą gospodarki i potencjałem przedsiębiorstw regionów, a także możliwościami rozwoju rolnictwa i turystyki. Przy omawianiu wymienionych aspektów rozwoju wskazano na jawiące się przed analizowanymi regionami szanse, jak również na istniejące bariery i wyzwania rozwojowe.

1.1. Szanse rozwoju związane z wykorzystaniem potencjału kapitału ludzkiego

Zasoby ludzkie są podstawowym czynnikiem rozwoju. Oceniając szanse rozwoju na podstawie wykorzystania potencjału kapitału ludzkiego należy wziąć pod uwagę zarówno jego aspekt ilościowy, jak i jakościowy.

---

¹⁵ Dla uniknięcia nieporozumień, należy zaznaczyć, że stosowane w prezentowanej pracy pojęcia: *szanse* i *zagrożenia* rozumie się w nieco odmienny sposób niż jest to tradycyjnie przyjęte w analizie SWOT.

Aspekt ilościowy charakteryzowany jest przez przemiany demograficzne, odnoszące się do liczby i struktury ludności, co daje informację o przyszłych potencjalnych zasobach pracy. Aspekt jakościowy określa możliwości zasobów ludzkich w zakresie stymulowania procesów rozwoju, zależne od ich wiedzy, umiejętności, cech osobowych i interakcji społecznych.

W przypadku regionów Polski Wschodniej relatywnie niewielki potencjał kapitału ludzkiego, zarówno odnośnie do jego aspektu ilościowego, jak i jakościowego jest raczej poważną barierą a nie szansą rozwoju. Szanse na lepsze wykorzystanie kapitału potencjału ludzkiego dla stymulowania rozwoju omawianych regionów uzależnione są od skuteczności w przewyżczeniu istniejących barier.

Jak wskazano w rozdziale III 3.1, regiony Polski Wschodniej charakteryzują postępujące zmiany w liczbie i strukturze wiekowej ludności. Będą one miały w przyszłości poważne konsekwencje w życiu społecznym i gospodarczym. Szczególnie niekorzystnym zjawiskiem jest znacznie większa, niż średnio w kraju, depopulacja badanych województw (oprócz podkarpackiego). W największym stopniu dotyczy to regionu świętokrzyskiego i lubelskiego. Zaznaczające się zmiany, zarówno w chwili obecnej, jak i odnoszące się do prognoz w przyszłości, należy postrzegać jako poważną barierę rozwoju badanych województw, bowiem zasoby ludzkie są podstawowym czynnikiem produkcji. Zmiany te będą także stanowić nowe wyzwania w rozwoju społeczno-gospodarczym, do których należy się odpowiednio przygotować. Problemy mogą pojawić się w szczególności w takich dziedzinach, jak system edukacji, rynek pracy, system zabezpieczenia społecznego czy system ochrony zdrowia.

Zmniejszanie się populacji ludzi młodych zaowocuje w przyszłości mniejszym obciążeniem systemu edukacji. Może okazać się to dla młodzieży korzystne, ponieważ oznaczać będzie mniejszą konkurencję w dostępie do różnych placówek edukacyjnych, jakkolwiek może prowadzić do likwidacji części szkół, zmuszając uczniów do przenoszenia się do innych placówek, być może bardziej oddalonych od miejsca zamieszkania. Zmniejszy się także liczba miejsc pracy w grupie zawodowej nauczycieli.

Starzejące się społeczeństwo będzie generować większe zapotrzebowanie na usługi medyczne, opiekuńcze i rehabilitacyjne ze względu na większą częstotliwość występowania chorób i niepełności wśród osób starszych.

Spadek liczby osób w wieku produkcyjnym spowoduje mniejsze obciążenie rynku pracy i częściowe ograniczenie bezrobocia. Jednak zasoby pracy w starszym społeczeństwie odznaczają się mniejszą mobilnością zawodową i przestrzenną, co wpływa negatywnie na ich elastyczność zawodową.

Poważnym problemem stanie się utrzymanie wydolności systemu emerytalnego i rentowego. Zwiększy się skala wypłat pochodzących z niego świadczeń. Pogarszająca się relacja osób w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym oznacza, że zwiększy się współczynnik obciążenia demograficznego. Jego konsekwencją będzie rosnące obciążenie pracujących kosztami utrzymania systemu emerytalnego, jak również systemów socjalnych i opieki zdrowotnej.

Istotną kwestią w kontekście dokonujących się w przyszłości procesów rozwojowych jest aspekt jakościowy kapitału ludzkiego. Zgodnie z rozważaniami przeprowadzonymi w rozdziale II.2, na jakość kapitału ludzkiego składają się: społeczne zasoby wiedzy, umiejętności, doświadczenia i zdolności; mentalność, postawy społeczne i poczucie wartości, a także stan zdrowia fizycznego ludności. W dokonanej poniżej analizie posłużono się wskaźnikami charakteryzującymi jakość kapitału ludzkiego (nawiązującymi do poziomu wykształcenia i stanu zdrowia), jak i wskaźnikami obrazującymi możliwości jej poprawy (odnoszącymi się do nakładów na edukację, ochronę zdrowia, kulturę fizyczną oraz do dochodów ludności).

Jak wynika z badań Borowiec [2008], zasoby intelektualne społeczeństwa stanowią podstawowy czynnik konkurencyjności układów regionalnych. Istnieje zależność między poziomem wykształcenia mieszkańców a rozwojem ekonomicznym układów przestrzennych. Poprawa zasobów intelektualnych dokonuje się głównie w procesie kształcenia w szkołach wyższych. Jednak, mimo relatywnie młodej ludności w większości regionów Polski Wschodniej, ludność ta charakteryzuje się niskimi wartościami wskaźników odnoszących się do poziomu wykształcenia siły roboczej. Dotyczy to liczby studentów, absolwentów, osób z wykształceniem wyższym, wykształcenia radnych i wydatków gospodarstw domowych na edukację (tab. 18).

Należy też zwrócić uwagę, że regiony Polski Wschodniej znajdują się na ostatnich pozycjach w kraju pod względem przeciętnych miesięcznych wydatków na osobę w gospodarstwach domowych. Wskaźnik ten pośrednio wiąże się z jakością kapitału ludzkiego, ponieważ wielkość dochodów i możliwych do dokonania wydatków świadczy o zamożności mieszkańców i przekłada się na możliwości wszelkich wydatków związanych z rozwojem jednostki, także jego edukacją, zdrowiem, sportem, rekreacją, uczestnictwem w kulturze, co wszystko wpływa na jakość kapitału ludzkiego. Bardzo wysoka w regionach Polski Wschodniej jest także wartość wskaźnika zagrożenia ubóstwem¹⁶, największa w lubelskim (30,7%), podkarpackim (24,1%) i świętokrzyskim (23,2%). Jedyne w podlaskim i warmińsko-mazurskim wskaźniki te są niskie i wynoszą odpowiednio (13,4% i 15,1%). Wiąże się to zapewne z dużym poziomem urbanizacji w tych regionach, ponieważ ubóstwo częściej dotyka mieszkańców obszarów wiejskich niż mieszkańców miast.

Na tle regionów Polski Wschodniej, w odniesieniu do studentów i absolwentów, przoduje woj. podlaskie. W 2010 r. przypadało tam 9,4 studentów na 1 tys. ludności, (co jednak jest wartością mniejszą niż średnia w całej Polsce) i 2,2 absolwentów szkół wyższych na 1 tys. ludności, (dokładnie tyle, ile wynosi pod tym względem średnia krajowa).

Podkarpackie przoduje wśród analizowanych regionów, a także w całym kraju pod względem wysokości wydatków gmin na oświatę i wychowanie, gdzie na ten cel

¹⁶ *Wskaźnik zagrożenia ubóstwem* (po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych) to odsetek osób, których dochód do dyspozycji jest niższy od granicy ubóstwa ustalonej na poziomie 60% mediany dochodów w kraju.

Wybrane wskaźniki dotyczące jakości kapitału ludzkiego
oraz czynników wpływających na jej podniesienie w polskich regionach w 2010 r.

Województwa	Studenci na 1 tys. ludności	Absolwenci szkół wyższych na 1 tys. ludności	Udział osób z wyższym wykształceniem w ludności w wieku 19 lat i więcej (w %)	Liczba dzieci w wieku 3-6 lat przypadających na 1 miejsce w przedszkolach	Udział radnych gmin z wykształceniem wyższym w ogólnej liczbie radnych (w %)*	Wydatki gmin na oświatę i wychowanie na 1 mieszkańca (w zł)
Polska	10,9	2,2	20,7	8,2	34,0	694,4
Dolnośląskie	16,5	2,7	19,8	13,3	38,0	669,7
Kujawsko-Pomorskie	7,4	1,7	16,7	13,4	33,0	627,9
Lubelskie	8,7	2,1	20,4	9,5	26,0	771,7
Lubuskie	6,0	1,5	15,7	9,3	39,0	779,2
Łódzkie	9,7	2,0	22,3	9,8	29,0	663,7
Małopolskie	18,6	3,2	21,6	4,9	32,0	784,4
Mazowieckie	11,8	2,2	30,4	9,7	31,0	641,7
Opolskie	7,8	1,6	14,8	3,1	40,0	883,8
Podkarpackie	8,0	1,3	17,6	6,8	31,0	912,4
Podlaskie	9,4	2,2	17,9	23,7	28,0	617,8
Pomorskie	12,6	1,8	19,8	9,8	36,0	688,6
Śląskie	10,0	2,3	20,3	7,2	41,0	441,6
Świętokrzyskie	8,8	1,5	21,4	7,9	33,0	852,4
Warmińsko-Mazurskie	7,9	1,8	15,3	15,0	37,0	794,6
Wielkopolskie	9,3	2,2	18,9	5,6	37,0	786,5
Zachodniopomorskie	10,5	2,6	16,3	22,4	42,0	681,9

* bez radnych rad miast w miastach na prawach powiatu,

** dane dla 2009 r.

przeznaczono 912 zł na 1 mieszkańca. Z kolei jednak najniższy jest w tym województwie wskaźnik dotyczący absolwentów na 1 tys. mieszkańców (1,3) i niski odnoszący się do studentów na 1 tys. ludności (8,0).

Najwyższym poziomem wykształcenia odznaczają się mieszkańcy świętokrzyskiego, w którym udział osób z wyższym wykształceniem w ludności powyżej 19 lat wynosił 21,4% i plasował go relatywnie wysoko w kraju.

Warmińsko-mazurskie odznacza się wprawdzie wśród regionów Polski Wschodniej najwyższym poziomem miesięcznych wydatków gospodarstw domowych, ale nie przekłada się to na poziom przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych na edukację na 1 osobę. Pod tym względem ze wskaźnikiem równym 6,5 zł plasuje się na ostatnim miejscu w Polsce Wschodniej i w całym kraju.

Tabela 18

Przeciętne miesięczne wydatki na edukację na 1 osobę w gospodarstwach domowych	Wydatki gmin na ochronę zdrowia na 1 mieszkańca (w zł)	Wydatki gmin na kulturę fizyczną i sport na 1 mieszkańca (w zł)	Młodzież do 18 lat ćwicząca w klubach sportowych na 1 tys. ludności do 18 lat	Kluby sportowe na 100 tys. ludności	Udział ludności o bardzo dobrym i dobrym stanie zdrowia w liczbie ludności objętej badaniem (w %)**	Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych	wskaznik zagrożenia ubóstwem (w %)
12,8	14,7	75,4	80,0	18,1	65,7	991,4	17,6
12,2	28,8	96,6	74,0	22,6	65,4	1 018,9	15,9
10,8	10,2	94,1	72,0	15,5	65,3	923,6	19,2
9,1	11,9	55,7	85,0	15,8	61,4	825,5	30,7
10,8	17,4	85,1	83,0	25,4	66,2	972,3	23,3
15,2	14,3	53,0	72,0	17,4	62,6	1 035,6	17,8
11,8	15,2	64,2	99,0	21,7	65,3	949,8	17,7
23,3	13,6	49,6	68,0	9,0	65,5	1 299,9	15,0
12,7	18,3	162,5	70,0	25,0	64,5	1 021,9	14,7
8,5	12,5	93,5	114,0	31,5	68,1	820,0	24,1
11,1	11,2	40,8	94,0	12,4	64,1	850,6	13,4
12,1	13,6	69,1	65,0	15,7	69,7	999,1	15,1
11,3	11,3	47,3	75,0	18,0	64,8	1 005,9	12,4
7,7	17,3	132,4	72,0	13,1	62,0	831,7	23,2
6,5	14,2	124,5	84,0	17,2	68,2	866,2	15,1
12,1	13,2	86,1	79,0	18,9	68,2	901,3	17,6
8,6	17,0	98,6	97,0	23,4	68,3	964,9	17,4

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województw 2011...* [2012], *Stan zdrowia ludności Polski...* [2011], *Kultura fizyczna w Polsce...* [2011], *Europejskie badanie dochodów...* [2011].

Także pod względem studentów i osób z wykształceniem wyższym zajmuje ostanie miejsce w Polsce Wschodniej.

Relatywnie słaby poziom wykształcenia ludności regionów Polski Wschodniej (z wyjątkiem świętokrzyskiego) oraz jej niskie dochody stanowią kolejne bardzo poważne bariery rozwoju. Priorytetowym wyzwaniem staje się zatem podjęcie działań w kierunku poprawy tego stanu rzeczy.

Odnosnie do poziomu zdrowia sytuacja w regionach Polski Wschodniej jest bardzo zróżnicowana. Pod względem udziału ludności o stanie zdrowia bardzo dobrym i dobrym w liczbie ludności objętej badaniem, w czołówce, zarówno wśród analizowanych regionów, jak i w całym kraju znajdują się regiony: warmińsko-mazurski i podkarpacki, w których wskaźnik ten wynosił odpowiednio 68,2 i 68,1%,

wobec średniej krajowej na poziomie 65,7%. Natomiast najgorszy w całym kraju stan zdiagnozowano w lubelskim (61,4%) i świętokrzyskim (62,0%).

Województwa Polski Wschodniej znajdują się w korzystnej sytuacji, jeśli chodzi o wydatki gmin na oświatę i wychowanie, pod tym względem wszystkie (z wyjątkiem podlaskiego) plasują się wysoko powyżej średniej krajowej, a w woj. podkarpackim wydatki te, wynoszące 912 zł na mieszkańca są najwyższe w kraju. W podlaskim natomiast wydatki te w przeliczeniu na 1 mieszkańca są najniższe w kraju. Jednym z tego przejawów jest najgorsza sytuacja w tym województwie pod względem dostępności przedszkoli. Liczba dzieci przypadająca w wieku 3-6 lat przypadająca na 1 miejsce w przedszkolu wynosi 23,7 osób i jest to najmniej korzystna wielkość w kraju. Pod tym względem także warmińsko-mazurskie ze wskaźnikiem na poziomie 15,0 osób znacznie odbiega od warunków krajowych.

Nieco słabiej wypadają badane regiony, jeśli chodzi o wydatki gmin na ochronę zdrowia mieszkańców i na kulturę fizyczną i sport. Tu jedynie wysokimi wskaźnikami wyróżnia się świętokrzyskie, a pod względem wydatków na kulturę fizyczną i sport także warmińsko-mazurskie. Mimo to województwa Polski Wschodniej wykazują się większą niż przeciętnie w kraju liczbą młodzieży ćwiczących w klubach sportowych. Wyróżnia się zwłaszcza woj. podkarpackie, w którym także jest największe zagęszczenie klubów sportowych.

Na jakość kapitału ludzkiego składa się także mentalność, kultura i postawy ludności. Wyniki przeprowadzonych przez Smętkowskiego [2008] badań wskazują na pewne odmienności postaw i poglądów różniące mieszkańców Polski Wschodniej i Zachodniej. Mieszkańcy Polski Wschodniej przykładają większą wagę do tradycji. W odniesieniu do poglądów politycznych mają bardziej prawicowe poglądy, chociaż przejawiają przy tym słabszą orientację w sytuacji politycznej. Jednak bardziej opowiadają się za silną władzą i prowadzeniem polityki wyrównawczej. Mieszkańcy zachodnich województw są bardziej pronowocześni, a ich poglądy polityczne w większej mierze bliższe są poglądom lewicowym, ale w mniejszym stopniu zainteresowani są silnymi rządami i prowadzeniem polityki prowyrównawczej. Mimo gorszej sytuacji ekonomicznej mieszkańcy Polski Wschodniej są bardziej zadowoleni z życia i przejawiają większe zaufanie do innych ludzi. W kwestiach obyczajowych natomiast przejawiają większy konserwatyzm, np. wykazują mniejsze przyzwolenie na zachowania homoseksualne i łączenie się w pary osób o takiej orientacji. Autor badań zaznacza jednak, że różnice między badanymi grupami były bardzo nieznaczne.

Omawiając sytuację demograficzną regionów Polski Wschodniej należy uwzględnić istniejące na tym obszarze mniejszości narodowe.

Mniejszość narodową tworzą obywatele polscy, którzy stanowią mniej liczebną grupę od pozostałej ludności kraju, a ich przodkowie zamieszkiwali na terytorium Polski od co najmniej 100 lat. Ludność ta wyróżnia się w sposób istotny językiem, kulturą i tradycją, ma świadomość własnej historycznej wspólnoty i utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie [Ustawa ... 2005].

Wśród regionów Polski Wschodniej najliczniejsze grupy ludności tworzącej mniejszości narodowe osiedliły się w woj. podlaskim, gdzie 55 199 osób deklaruje się jako mniejszość niepolska, co stanowi 4,6% ogólnej liczby ludności regionu¹⁷. Mniejsze grupy obywateli innej narodowości znajdują się w woj. warmińsko-mazurskim (18 245 osób, tj. 1,3% ludności regionu) oraz podkarpackim (5 574 osób, czyli 0,3% ludności). W woj. lubelskim i świętokrzyskim ludność należąca do mniejszości narodowych jest nieliczna i stanowi zaledwie 0,1% ogółu ludności.

Najbardziej liczebne mniejszości narodowe zamieszkujące w Polsce Wschodniej to ludność białoruska, ukraińska i litewska. Największą grupę stanowią Białorusini. Koncentrują się w woj. podlaskim, w powiecie hajnowskim i bielskim. Mieszka w nim 46 420 osób tej narodowości, co stanowi 95% wszystkich Białorusinów w Polsce. Poza tym na terenie województwa żyje 5 156 Litwinów, tj. 88% wszystkich Litwinów w Polsce. Głównie osiedlili się oni w powiecie sejneńskim.

Drugą co do wielkości grupą mniejszościową w Polsce Wschodniej jest ludność ukraińska. Większa jej część, tj. 12 009 osób, czyli 39% wszystkich Ukraińców w Polsce, zamieszkuje w regionie warmińsko-mazurskim, nieco mniejsza w podkarpackim (3 271 osób, tj. 11% łącznej liczby ludności ukraińskiej w Polsce).

Zwykle problemy, jakie mogą się wiązać z obecnością mniejszości narodowych na jakimś terytorium wiążą się ze zjawiskami dyskryminacji i konfliktami między mniejszością a rdzennymi mieszkańcami. Ich podłożem są stereotypy i uprzedzenia w stosunku do ludności obcej, mogące przerodzić się w niechęć czy nawet otwartą wrogość. Nieporozumienia mogą wynikać także z odmienności kulturowej.

W społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo mogą się pojawić problemy związane z konfliktem między tożsamością narodową a akulturacją (identyfikacją członków grup mniejszościowych z kulturą dominującą) [Helms 1990; Spencer, Dornbusch 1990]. Skutkiem tego są trudności w zaakceptowaniu obcych danej grupie kulturowej norm społecznych i zasad gospodarowania i wynikające z tej sytuacji konflikty społeczne.

Kwestia mniejszościowa w omawianych regionach Polski Wschodniej nie występuje jednak na tak dużą skalę, jak w niektórych innych regionach Polski, przede wszystkim ze względu na liczebność ludności mniejszościowej. Przykładowo w woj. opolskim mniejszość niemiecka liczy 106 855 osób, tj. aż 10% ludności tego regionu.

Aby zapobiegać ewentualnym konfliktom związanym z obecnością mniejszości narodowych i czerpać z nich impuls do aktywizacji regionu, wyzwaniem dla regionów Polski Wschodniej, na których terenie skupiają się znaczniejsze grupy mniej-

---

¹⁷ Informacje podano na podstawie *Narodowego Spisu Powszechnego*, przeprowadzonego w 2002 r. [*Raport z wyników...* 2003]. Z kolejnego, dokonanego spisu powszechnego (w 2011 r.) nie ma jeszcze szczegółowych raportów, a dostępne informacje o mniejszościach narodowych dotyczą zagregowanych informacji dla całego kraju, nie uwzględniając danych odnoszących się do poszczególnych regionów.

szości narodowych, staje się utrzymanie z nimi dobrych i harmonijnych stosunków. Wiąże się z tym potrzeba tolerancji i wzajemnego przestrzegania swoich praw.

Szansą dla omawianych regionów może być także możliwość rozwoju współpracy z krajami, z których pochodzą mniejszości, rozwijana za pośrednictwem ludności tej narodowości.

Wyzwanie, jakie wiąże się z obecnością mniejszości narodowych to przede wszystkim wypełnienie ustawowego obowiązku przestrzegania ich praw, zapewnienia równości w sferze życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego oraz zakazu dyskryminacji. Ustawa dotycząca mniejszości narodowych w Polsce nadaje im prawo do swobodnego posługiwania się swoim językiem i rozpowszechniania w nim informacji. Ponadto, narzuca władzom obowiązek wspierania działalności zmierzającej do ochrony, zachowania i rozwoju tożsamości kulturowej ludności mniejszościowej, m.in. przez: działalność instytucji kulturalnych, wydawanie książek i czasopism, nadawanie programów telewizyjnych i różne formy edukacji dzieci i młodzieży [Ustawa... 2005].

Poprawność wzajemnych stosunków nie zależy wyłącznie od nastawienia społeczności i władz regionalnych. Wpływ na nią mają także stosunki międzynarodowe. Na przykład na dobre relacje z ludnością białoruską w Polsce, może kłaść się cieniem niekorzystna dla mniejszości polskiej na Białorusi polityka władz tego kraju, w którym swoboda działalności Polaków jest znacznie ograniczona, a prawa nie są respektowane.

1.2. Szanse rozwoju rolnictwa w Polsce Wschodniej

W strukturze gospodarek regionów Polski Wschodniej rolnictwo odgrywa istotną rolę, mimo że obszar Polski Wschodniej charakteryzuje się przeciętnymi warunkami przyrodniczymi dla rolnictwa. Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WjRpp) waha się w nich od 55,0 pkt w podlaskim do 74,1 pkt. w lubelskim, podczas gdy średnio w kraju wynosi on 66,6 pkt. Szczególnie korzystne warunki występują na lessowych Wyżynach: Sandomierskiej, Lubelskiej i Wołyńskiej, tj. w woj. lubelskim w powiatach: hrubieszowskim, lubelskim i świdnickim, i w woj. świętokrzyskim, w powiatach: kazimierskim i sandomierskim [Rudnicki 2011, s. 162-163].

Duży udział rolnictwa w strukturze gospodarek badanych regionów wynika zatem nie tyle z wyjątkowo sprzyjających uwarunkowań przyrodniczych, ile raczej z niedorozwoju innych sekcji gospodarki utrwalonego w historycznym procesie rozwoju. Można więc sądzić, że oparcie gospodarki na rolnictwie i jego duży udział w strukturze pracujących regionu, wynika raczej z niedorozwoju sektora przemysłowego, zwłaszcza jego nowoczesnych działów.

Znaczenie rolnictwa w gospodarce jest duże we wszystkich regionach Polski Wschodniej, poza warmińsko-mazurskim. Pod względem udziału ludności mieszkającej na wsi w ogólnej liczbie mieszkańców oraz udziału pracujących w rolnictwie

w ogólnej liczbie pracujących, cztery regiony Polski Wschodniej wyraźnie odznaczają się na tle kraju (tab. 19). Jednak udział użytków rolnych w powierzchni ogółem nie odbiega znacznie od innych regionów kraju. Prowadzi to do wniosku, że tak duża liczba osób pracujących w rolnictwie nie wynika z potrzeb, ale raczej z braku innych możliwości podjęcia aktywności zawodowej w działalności pozarolniczej oraz czerpania dochodów z innych źródeł. Regionem znacznie odbiegającym od pozostałych odnośnie do powierzchni użytków rolnych jest jedynie lubelskie, w którym ich udział w powierzchni ogółem w 2010 r. wynosił aż 70,6% i znacznie przewyższał średnią w innych województwach, kształtującą się na poziomie 60,3%.

Między regionami Polski Wschodniej istnieje zróżnicowanie pod względem wielkości gospodarstw rolnych. Najbardziej zbliżona do przeciętnej w kraju jest struktura wielkościowa gospodarstw rolnych w woj. lubelskim, w którym przeciętna powierzchnia gospodarstwa indywidualnego (wśród gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha) wynosiła 8,2 ha. W regionach podkarpackim i świętokrzyskim gospodarstwa rolne są bardziej rozdrobnione, a ich przeciętna powierzchnia wynosiła odpowiednio tylko 4,8 ha i 5,9 ha, a udział małych gospodarstw (do 5 ha) w ogólnej liczbie gospodarstw wynosił aż 90,1% i 75,5%. Z kolei w regionie warmińsko-mazurskim funkcjonują największe gospodarstwa, zarówno w Polsce Wschodniej jak i w całym kraju, o średniej powierzchni 21,7 ha. Małe gospodarstwa (do 5 ha) stanowią niewiele ponad połowę (52,8%). Pod względem wielkości indywidualnych gospodarstw rolnych wyróżnia się także region podlaski, w którym średnio powierzchnia gospodarstwa wynosi 14,5 ha, a małe jednostki stanowią tylko 42,2% ogółu.

Regiony Polski Wschodniej, ze względu na dobrze zachowane środowisko naturalne oraz mały stopień zanieczyszczenia środowiska, mają korzystne warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego i rzeczywiście szansę tę wykorzystują. Na ich terenie znajduje się prawie połowa (46,2%) wszystkich posiadających certyfikat, ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce. Nie są to jednak gospodarstwa duże, ich udział w powierzchni wszystkich polskich gospodarstw ekologicznych wynosi tylko 35,9%. Najbardziej pod tym względem wyróżnia się woj. podkarpackie, na którego terenie znajdowało się 12,6% wszystkich ekologicznych gospodarstw w Polsce, a ich udział w powierzchni wszystkich ekologicznych użytków rolnych wynosił 8,1%, a także lubelskie, w którym wskaźniki te wynosiły odpowiednio 10,7 oraz 7,6%.

Pod względem produkcji rolniczej, na tle regionów Polski Wschodniej wyróżnia się woj. lubelskie. Jego udział w krajowej produkcji rolniczej wynosił 8,4%, co dawało mu pod tym względem 3. miejsce w kraju, za wielkopolskim i mazowieckim (tab. 20). Lubelskie specjalizuje się zwłaszcza w produkcji roślinnej. W tym zakresie ma 10,4% udziału w kraju. Jednak plony podstawowych produktów roślinnych (zwłaszcza zbóż i buraków cukrowych pochodzące z 1 ha (w dt) nie są w nim zbyt wysokie w porównaniu z innymi regionami w kraju. Świadczy to o małej efektywności produkcji rolniczej. Tylko plony ziemniaków kształtowały się na poziomie większym niż przeciętnie.

Gospodarstwa rolne w polskich regionach w 2010 r.

Województwa	Udział			Gospodarstwa rolne
	mieszkających na wsi w ogólnej liczbie mieszkańców (w %)	pracujących w rolnictwie w ogólnej liczbie pracujących (w %)	użytków rolnych w powierzchni ogółem (w %)	liczba gospodarstw rolnych
Polska	39	17,3	60,3	2277613
Dolnośląskie	30	8,8	59,9	107344
Kujawsko-Pomorskie	39	15,8	65,5	88605
Lubelskie	53	38,8	70,6	257250
Lubuskie	37	11,3	40,7	42972
Łódzkie	36	19,0	71,2	168098
Małopolskie	51	22,3	61,4	283513
Mazowieckie	35	13,5	68,6	277528
Opolskie	48	16,3	64,1	44828
Podkarpackie	59	33,2	53,5	261436
Podlaskie	40	31,8	60,3	104020
Pomorskie	34	8,9	50,6	60933
Śląskie	22	6,3	51,8	163290
Świętokrzyskie	55	32,7	64,4	141919
Warmińsko-Mazurskie	40	16,5	54,7	65150
Wielkopolskie	44	16,0	65,2	162672
Zachodniopomorskie	31	9,8	49,2	48056

Drugim regionem, w którym produkcja rolnicza odgrywa dużą rolę jest podlaskie. Ono z kolei wyróżnia się w zakresie produkcji zwierzęcej. Pod tym względem zajmuje trzecią pozycję w kraju, za regionem wielkopolskim i mazowieckim, dostarczając 10,5% krajowej produkcji zwierzęcej. W jej ramach koncentruje się na produkcji bydła i osiąga najwyższą w Polsce wartość wskaźnika określającego wielkość pogłowia bydła na 100 ha użytków rolnych, która wynosi 82,1 sztuk. Podlaskie jest także ważnym dostawcą mleka. Jego produkcja wynosi 1840 l na 1 ha użytków rolnych, co daje regionowi pierwsze miejsce w kraju.

Mniejsze znaczenie w produkcji rolniczej ma woj. warmińsko-mazurskie. Pod względem produkcji zwierzęcej zajmuje 6. miejsce w kraju. Natomiast pod względem ilości wyprodukowanego mleka w przeliczeniu na powierzchnię użytków rolnych – 4. Region nie wyróżnia się pod względem wielkości produkcji roślinnej, ale plony podstawowych roślin uprawnych są w nim relatywnie wysokie. Zapewne ma na to wpływ charakter gospodarstw rolnych, które odznaczają się dużą przeciętną po-

Tabela 19

Gospodarstwa rolne					Przeciętna powierzchnia gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha (w ha)	Ekologiczne gospodarstwa rolne z certyfikatem	Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych (w ha)
struktura wielkościowa gospodarstw rolnych (w %)							
poniżej 1 ha	1-5 ha	5-20 ha	20-100 ha	powyżej 100 ha			
31,4	37,8	25,3	5,0	0,4	9,8	12 901	308 095
40,9	30,8	21,2	6,0	1,1	12,4	778	25 476
23,4	24,6	37,9	13,3	0,8	15,9	232	6 150
26,2	39,9	30,7	3,5	0,2	8,2	1 386	23 538
45,3	28,5	18,0	6,7	1,5	15,3	417	19 297
20,0	39,2	37,1	3,6	0,1	8,2	234	3 681
42,8	48,2	8,5	0,5	0,1	4,5	1 729	17 835
14,4	40,4	39,5	5,6	0,2	9,5	1 232	25 026
36,5	29,1	23,9	9,3	1,2	13,7	49	2 190
44,5	45,6	9,1	0,7	0,1	4,8	1 620	24 868
17,3	24,9	45,1	12,4	0,3	14,5	1 038	18 890
29,7	26,5	31,8	10,7	1,3	16,8	348	12 048
52,5	36,8	9,2	1,3	0,2	6,0	153	3 451
27,3	48,5	22,8	1,4	0,1	5,9	928	9 270
31,8	21,0	29,2	16,4	1,6	21,7	989	34 130
23,8	29,2	36,5	9,6	0,8	13,1	456	20 755
33,6	27,2	24,1	12,0	3,0	21,4	1 312	61 491

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Rocznik statystyczny rolnictwa 2011*; *Rocznik statystyczny województw 2011 [2012]* (tab. 19, 20).

wierzchnią. W wielohektarowych gospodarstwach jest możliwa bardziej efektywna produkcja niż w rozdrobnionych.

Nakłady inwestycyjne w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych ponoszone w gospodarstwach Polski Wschodniej są bardzo niskie. Jedynie w woj. podlaskim kształtują się na poziomie przewyższającym średnią krajową. W pozostałych zaś pozostają na poziomie znacznie niższym niż przeciętny w kraju. Najmniejszą wartość nakładów inwestycyjnych odnotowano w regionie warmińsko-mazurskim.

Rolnictwo, w tym także ekologiczne, jako jeden z kierunków rozwoju może stanowić szansę przede wszystkim dla regionu lubelskiego i podlaskiego, ze względu na dużą liczbę ludności zaangażowanej w tym dziale gospodarki oraz istotną rolę, jaką odgrywa na tych terenach produkcja rolnicza. Nieco mniejsze możliwości w tym zakresie jawią się przed regionem warmińsko-mazurskim. W tym ostatnim zresztą warunki naturalne nie są ku temu sprzyjające, głównie ze względu na dużą powierzchnię pokrytą jeziorami, a także duży udział powierzchni prawnie chronionej. Jednak

Tabela 20

Produkcja rolnicza w polskich regionach w 2010 r.

Województwa	Struktura produkcji rolniczej (w %)*			Plony z 1 ha (w dt)			Bydło na 100 ha UR (w szt)	Tzoda chlewna na 100 ha UR (w szt)	Produkcja żywności na 1 ha UR (w kg)	Produkcja mleka na 1 ha UR (w l)	Nakłady inwestycyjne na 1 ha UR (w zł)
	ogółem	produkcja roślinna	produkcja zwierzęca	zboża	ziemiaki	buraki cukrowe					
Polska	100,0	100,0	100,0	35,6	211	483	37,2	98,5	252,1	769	239,7
Dolnośląskie	4,7	6,5	2,6	46,5	207	539	11,4	31,2	102,0	178	176,4
Kujawsko-Pomorskie	7,7	7,7	7,7	37,6	229	479	42,9	164,8	297,2	799	215,9
Lubelskie	8,4	10,4	6,1	31,5	266	479	27,5	70,6	166,5	524	214,1
Lubuskie	2,3	2,7	1,8	36,4	202	535	15,5	36,6	233,5	240	291,1
Łódzkie	8,3	8,3	8,2	31,3	210	421	45,3	130,5	317,3	959	234,3
Małopolskie	4,1	4,3	3,9	30,9	146	283	30,4	54,2	193,6	532	274,9
Mazowieckie	14,8	14,3	15,4	28,3	219	449	52,5	71,4	265,4	1 375	273,9
Opolskie	3,5	4,4	2,5	50,9	251	499	23,7	116,3	235,9	559	249,1
Podkarpackie	3,1	3,3	3,0	31,5	188	381	16,8	43,3	129,2	392	190,3
Podlaskie	7,0	4,0	10,5	29,1	203	472	82,1	51,7	193,6	1 840	259,7
Pomorskie	4,2	4,5	3,7	36,6	246	514	24,2	104,7	269,3	354	229,0
Śląskie	2,9	2,6	3,3	32,1	172	452	28,3	77,1	294,1	503	251,0
Świętokrzyskie	3,6	4,1	3,0	25,9	164	516	33,1	69,6	184,4	665	202,5
Warmińsko-Mazurskie	5,3	4,3	6,5	41,0	233	518	41,3	63,5	249,9	874	194,2
Wielkopolskie	15,7	12,8	19,0	38,2	231	490	47,2	269,3	479,9	800	322,4
Zachodniopomorskie	4,4	5,8	2,8	43,7	233	459	11,0	40,0	176,8	182	182,3

* dane dla 2009 r.

warunkiem koniecznym do uczynienia z rolnictwa dochodowej gałęzi gospodarki regionów jest dokonanie poważnych zmian w organizacji produkcji rolniczej pod kątem większej jej efektywności. Bariery stojące na przeszkodzie, to przede wszystkim słabo zorganizowane, małe gospodarstwa rolne oraz niski poziom nakładów inwestycyjnych w rolnictwie, który przekłada się na małą produktywność.

Region świętokrzyski i podkarpacki, mimo relatywnie dużego udziału ludności rolniczej w strukturze ludności, nie wyróżniają się na tle kraju ani pod względem wielkości ani efektywności produkcji rolniczej. W ich przypadku rolnictwo nie powinno być postrzegane jako istotna dziedzina w planowaniu przyszłych kierunków rozwojowych. Mimo to jednak, wskazane jest podejmowanie działań w kierunku restrukturyzacji obszarów wiejskich.

1.3. Szanse rozwoju związane z potencjałem gospodarczym przedsiębiorstw

Potencjał produkcyjny regionów kształtuje się w wyniku historycznego procesu rozwoju. Zależy w dużym stopniu od tradycji gospodarczych rozwijanych na poszczególnych obszarach. Stopień rozwoju gospodarki i potencjał przedsiębiorstw stanowi przesłanki do opracowywania kierunków dalszego rozwoju.

Polska Wschodnia jest obszarem słabo uprzemysłowionym. Większe ośrodki przemysłowe znajdują się w woj. podkarpackim, lubelskim i świętokrzyskim. Jednak na skutek restrukturyzacji gospodarki polskiej w latach 90. ubiegłego stulecia zmniejszyły swój potencjał produkcyjny. Województwa Polski Wschodniej zajmują ostatnie miejsce w kraju ze względu na wartość produkcji sprzedanej przemysłu na 1 mieszkańca.

Regiony Polski Wschodniej odznaczają się względnie małym potencjałem przedsiębiorstw. Liczba podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON jest w nich mniejsza niż średnio w kraju (tab. 21). W przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców w regionach tych w 2010 r. funkcjonowało od 72,6 przedsiębiorstw w woj. podlaskim do 85,7 w świętokrzyskim, wobec średniej krajowej na poziomie 102,4.

Tereny Polski Wschodniej są relatywnie mało atrakcyjne dla lokalizacji dużych przedsiębiorstw. Na dwa tysiące, największych pod względem osiągniętych przychodów przedsiębiorstw w Polsce, tylko 186 miało siedzibę w Polsce Wschodniej [*Polskie przedsiębiorstwa...* 2011], najwięcej z nich w podkarpackim (48), a następnie w świętokrzyskim (45), lubelskim (36), podlaskim (31) oraz warmińsko-mazurskim (26).

Różnice między województwami Polski Wschodniej uwidaczniają się także w rankingach, obejmujących po 100 największych przedsiębiorstw z każdego z nich. Największe przychody ze sprzedaży miało łącznie 100 największych firm woj. podkarpackiego, które osiągnęły w 2010 r. 39 294 mln zł. W dalszej kolejności uplasowało się woj. lubelskie (26 859 mln zł), świętokrzyskie (22 928 mln zł) i podlaskie (20 297 mln zł). Najmniejszym potencjałem charakteryzuje się 100 największych firm regionu warmińsko-mazurskiego, które wypracowały łącznie tylko 15 825 mln zł.

Tabela 21
 Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON w regionach Polski Wschodniej w 2010 r.

Wyszczególnienie	Polska	Lubelskie	Podkarpackie	Podlaskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-Mazurskie
Liczba podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON	3 909 802	164 076	152 618	91 876	108 715	119 028
Liczba podmiotów (na 1 tys. mieszkańców)	102,4	76,1	72,6	77,3	85,7	83,4
Struktura przedsiębiorstw (w %)						
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	2,4	2,6	2,2	3,9	1,6	4,4
Przemysł	9,7	8,6	10,1	9,0	9,6	8,8
w tym: Przetwórstwo przemysłowe	9,2	8,0	9,6	8,5	9,1	8,2
Budownictwo	11,9	11,7	12,5	12,4	13,3	11,8
Handel, naprawa pojazdów samochodowych	28,1	31,0	29,9	28,4	34,3	24,5
Transport i gospodarka magazynowa	6,8	7,1	7,0	7,6	7,0	6,3
Zakwaterowanie i gastronomia	3,2	2,7	2,8	2,3	2,7	2,8
Informacja i komunikacja	2,4	1,8	1,9	1,7	1,6	1,5
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	3,4	3,4	3,0	3,5	3,2	3,2
Obsługa rynku nieruchomości	5,0	2,7	2,5	2,6	2,6	8,4
Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	8,5	7,2	7,6	7,6	6,7	6,7
Administrowanie i działalność wspierająca	2,4	2,0	1,6	1,8	b.d.	2,2
Administracja publiczna i obrona narodowa, obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	0,7	1,5	1,3	1,2	1,2	1,0
Edukacja	3,0	3,5	3,7	3,0	2,8	3,3
Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	4,8	5,5	5,0	6,0	4,4	6,2
Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	1,7	1,9	2,2	1,8	b.d.	1,9
Pozostała działalność usługowa	6,0	6,8	6,8	7,4	6,0	7,0

Źródło: Opracowanie na podstawie: Rocznik statystyczny województwa lubelskiego 2011 [2012]; Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2011 [2012]; Rocznik statystyczny województwa podlaskiego 2011 [2012]; Rocznik statystyczny województwa świętokrzyskiego 2011 [2012]; Rocznik statystyczny województwa warmińsko-mazurskiego 2011 [2012]; Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011 [2012] (tab. 21, 22).

Struktura ogółu przedsiębiorstw, funkcjonujących na terenie Polski Wschodniej, według poszczególnych sekcji gospodarki narodowej odzwierciedla specyfikę gospodarek badanych regionów. Regiony: lubelski, podlaski i warmińsko-mazurski odznaczały się większym niż przeciętnie w innych województwach udziałem podmiotów gospodarczych funkcjonujących w rolnictwie. Dotyczy to w największym stopniu regionu warmińsko-mazurskiego, w którym omawiany wskaźnik kształtował się na poziomie 4,4% wobec średniej w Polsce na poziomie 2,4%. Jednocześnie wszystkie, z wyjątkiem podkarpackiego, województwa Polski Wschodniej odznaczały się mniejszym niż przeciętnie udziałem przedsiębiorstw przemysłowych, który wynosił w nich od 8,6% w lubelskim do 9,1% w świętokrzyskim, tj. poniżej średniej w Polsce, wynoszącej 9,7%. Największy udział przedsiębiorstw przemysłowych zaznaczał się w regionie podkarpackim i stanowił 10,1% wszystkich zarejestrowanych przedsiębiorstw.

Jeśli chodzi o działalność usługową, to w regionach Polski Wschodniej najliczniej jest ona reprezentowana przez przedsiębiorstwa zajmujące się handlem, ale nie jest to jakimś wyróżnikiem omawianych regionów, ponieważ sektor ten w skali całego kraju skupia największą liczbę przedsiębiorstw. Udział przedsiębiorstw handlowych był szczególnie wysoki w regionie świętokrzyskim, wynosił 34,3%, i był wyraźnie większy niż przeciętnie w innych regionach kraju (28,1%). Natomiast charakterystyczny dla regionów Polski Wschodniej jest względnie duży udział przedsiębiorstw działających w sekcjach skupiających usługi nierynkowe, tj. w edukacji, ochronie zdrowia i pomocy społecznej oraz działalności związanej z kulturą, rozrywką i rekreacją, we wszystkich badanych województwach, z wyjątkiem świętokrzyskiego. Odbywa się to niestety kosztem usług rynkowych. W Polsce Wschodniej skupia się relatywnie mniej przedsiębiorstw w działach usługowych niż średnio w kraju. Szczególnie niekorzystny jest zdecydowanie mniejszy niż udział przedsiębiorstw w sekcjach związanych z rozwojem gospodarki opartej na wiedzy, tj. w sekcji *Informacja i komunikacja* oraz *Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna*.

Informacji na temat rozwoju poszczególnych działów przemysłu w badanych regionach dostarcza analiza struktury produkcji sprzedanej przemysłu. Wskazuje ona na najważniejsze kierunki produkcji przemysłowej realizowane w poszczególnych regionach.

W woj. podlaskim ponad połowa (52,4%) wartości produkcji sprzedanej w 2010 r. pochodziła ze sprzedaży artykułów spożywczych (tab. 22). Rolnicza specyfika tego regionu umożliwiła rozwój przemysłu przetwórstwa spożywczego, głównie mleczarskiego i mięsnego, na bazie zasobów będących efektem produkcji rolniczej. W produkcji wyrobów tych działów podlaskie miało poważny udział w rynku krajowym, tj. 39,4% udział w krajowej produkcji sera podpuszczkowego dojrzewającego, 29,8% udział w produkcji masła oraz innych tłuszczów otrzymywanych z mleka, 27,6% udział w produkcji mleka płynnego przetworzonego, 19,4% udział w produkcji serów świeżych niedojrzewających i twarogów, 12,0% produkcji uboju bydła i cieląt [*Województwo podlaskie 2011... 2012*].

Tabela 22

Produkcja sprzedana przemysłu w regionach Polski Wschodniej w 2010 r.*

Wyszczególnienie	Polska		Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Świętokrzyskie		Warmińsko-Mazurskie	
	w mln zł	w %	w mln zł	w %	w mln zł	w %	w mln zł	w %	w mln zł	w %	w mln zł	w %
Ogółem	985 716	100,0	22 631	100,0	28 555	100,0	15 292	100,0	19 218	100,0	20 799	100,0
Górnictwo i wydobywanie	50 778	5,1	b.d.	b.d.	411	1,4	220	1,4	b.d.	b.d.	166	0,8
Przetwórstwo przemysłowe	814 957	82,7	16 352	72,3	26 438	92,6	14 219	93,0	15 390	80,1	19 643	94,4
w tym produkcja: artykułów spożywczych	141 095	14,3	5 303	23,4	2 377	8,3	8 007	52,4	1 863	9,7	7 892	37,9
napojów	17 850	1,8	1 189	5,3	108	0,4	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
wyrobów tekstylnych	8 161	0,8	40	0,2	63	0,2	123	0,8	113	0,6	88	0,4
odzieży	7 581	0,8	209	0,9	154	0,5	116	0,8	123	0,6	138	0,7
skór i wyrobów skórzaných	3 182	0,3	107	0,5	22	0,1	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
wyrobów z drewna, korka, słomy i wikliny	25 456	2,6	527	2,3	2 000	7,0	1 240	8,1	574	3,0	1 076	5,2
papieru i wyrobów z papieru	24 101	2,5	418	1,8	214	0,8	80	0,5	b.d.	b.d.	231	1,1
Poligrafia i reprodukcja zapisanych nośników informacji	10 250	1,0	246	1,1	155	0,5	166	1,1	229	1,2	268	1,3
Produkcja chemikaliów i wyrobów chemicznych	44 002	4,5	b.d.	b.d.	2 058	7,2	76	0,5	b.d.	b.d.	214	1,0
Produkcja wyrobów farmaceutycznych	11 600	1,2	120	0,5	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych	52 200	5,3	481	2,1	4 245	14,9	1 036	6,8	503	2,6	b.d.	b.d.
Produkcja wyrobów z pozostałych mineralnych surowców niemetalicznych	39 822	4,0	611	2,7	1 392	4,9	302	2,0	4 336	22,6	731	3,5
Produkcja metali	35 629	3,6	183	0,8	1 416	5,0	453	3,0	b.d.	b.d.	60	0,3
Produkcja wyrobów z metali	61 081	6,2	1 062	4,7	2 328	8,2	b.d.	b.d.	2 064	10,7	1 317	6,3
Produkcja urządzeń elektrycznych	38 093	3,9	191	0,8	661	2,3	b.d.	b.d.	397	2,1	340	1,6
Produkcja komputerów, wyrobów elektronicznych i optycznych	38 861	4,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	67	0,4	22	0,1	b.d.	b.d.
Produkcja maszyn i urządzeń	34 639	3,5	984	4,3	1 335	4,7	684	4,5	1 041	5,4	653	3,1
Produkcja pojazdów samochodowych, przyczep i naczep	91 920	9,3	464	2,1	2 727	9,5	174	1,1	568	2,9	99	0,5
Produkcja mebli	25 728	2,6	1 060	4,7	1 366	4,8	218	1,4	69	0,4	2 263	10,9
Wytworzenie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę	94 139	9,6	b.d.	b.d.	1 028	3,6	517	3,4	b.d.	b.d.	431	2,1
Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami; rekultywacja	25 842	2,6	b.d.	b.d.	678	2,4	335	2,2	838	4,4	559	2,7

* dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób.

Poza tym relatywnie duży udział w produkcji sprzedanej regionu stanowi produkcja z drewna i wyrobów z drewna (8,1%), także bazująca na zasobach naturalnych występujących w regionie. Mniejszym udziałem w strukturze działalności regionu charakteryzuje się produkcja wyrobów gumowych i z tworzyw sztucznych (6,8%). Nieco mniejsze znaczenie dla regionu ma produkcja maszyn i urządzeń (4,5%). Firmy podlaskie specjalizują się zwłaszcza w dostarczaniu na rynek maszyn i urządzeń rolniczych dla gospodarki leśnej, których produkcja stanowiła 12,2% produkcji krajowej.

Waga wymienionych sektorów gospodarki znajduje odzwierciedlenie w strukturze działalności 100 największych, pod względem przychodów ze sprzedaży, przedsiębiorstw funkcjonujących na Podlasiu w 2010 r. Spośród nich 15 firm zajmowało się produkcją artykułów spożywczych i łącznie osiągnęły one 31,7% wartości przychodów ze sprzedaży całej największej setki, 39 firm zajmowało się handlem (29,5% wartości przychodów ze sprzedaży), 5 produkcją wyrobów z drewna (12,2%), 19 przedsiębiorstw reprezentowało budownictwo (9,5%), 3 firmy trudniły się produkcją maszyn i urządzeń (2,6%) [*Podlaska złota setka...* 2011].

Do przedstawicieli producentów artykułów spożywczych należą przede wszystkim znane w całej Polsce spółdzielnie mleczarskie, które są największymi i najnowocześniejszymi w kraju wytwórniami produktów wytwarzanych z mleka. W czołówce podlaskich firm, pod względem osiąganych przychodów ze sprzedaży, znajdują się: Grupa Kapitałowa Mlekovita, funkcjonująca w Wysokich Mazowieckich; Spółdzielnia Mleczarska Mlepol z Grajewa, Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Piątnicy, Spółdzielnia Mleczarska w Mońkach oraz Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Hajnówce. (71 mln zł, 47. miejsce). Największym przedstawicielem firm przemysłu mięsnego jest Grupa Kapitałowa Mispol w Białymstoku. Kluczowym przedstawicielem branży drzewnej jest GK Pfeiderer Grajewo SA. Z kolei największe przychody wśród przedsiębiorstw produkujących maszyny i urządzenia osiągnęła firma Pronar z Narwi. Natomiast czołowym przedstawicielem firm budowlanych w regionie jest Grupa Unibep z Bielska Podlaskiego.

Podobnie jak w podlaskim, także w regionie warmińsko-mazurskim dominujące znaczenie na rynku towarów przemysłowych miały artykuły spożywcze, stanowiące 37,9% ogólnej wartości sprzedaży regionu. Wśród ważniejszych wyrobów tego działu gospodarki należy wskazać mięso drobiowe, którego udział w produkcji krajowej stanowił w 2010 r. 8,9%, a także produkty stosowane w żywieniu zwierząt hodowlanych (14,3%) [*Województwo podlaskie 2011...* 2012].

Ponadto, na podstawie występujących zasobów naturalnych, znaczną rolę w gospodarce regionu odgrywa produkcja mebli, która w strukturze produkcji sprzedanej przemysłu stanowiła 10,9% oraz produkcja drewna i wyrobów z drewna (5,2%). Wśród wyrobów tych działów szczególne znaczenie w produkcji krajowej zajmują okna, drzwi, ościeżnice i progi drewniane, stanowiąc 14,4% produkcji krajowej oraz tarcica liściasta i iglasta (11,7% produkcji krajowej). Poza tym w strukturze produkcji sprzedanej regionu wyróżnia się produkcja wyrobów z metali, która stanowiła 6,3% ogólnej wartości sprzedaży.

Struktura działowa 100 największych, pod względem przychodów ze sprzedaży, przedsiębiorstw funkcjonujących w regionie warmińsko-mazurskim w 2010 r., przedstawia się następująco [*Biznes Warmii i Mazur...* 2011]:

- 23,0% przychodów ze sprzedaży osiągnęły 3 przedsiębiorstwa zajmujące się produkcją wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych,
- 19,5% przychodów ze sprzedaży pochodziło z produkcji artykułów spożywczych, którą zajmowało się 8 przedsiębiorstw,
- 15,4% przychodów należało do 4 firm z sektora wytwarzania i zaopatrywania w energię elektryczną,
- 13,1% przychodów osiągnęło 17 firm zajmujących się handlem,
- 6,9% przychodów osiągnęło 20 firm zajmujących się budownictwem,
- 5,6% przychodów uzyskano z produkcji mebli, którą trudniło się 7 przedsiębiorstw,
- 2,5% przychodów osiągnęło 6 firm, działających w sekcji produkcji maszyn i urządzeń.

Tak duży udział przedsiębiorstw zajmujących się produkcją wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych może być zaskakujący, ale trzeba zaznaczyć, że jest on tak wysoki dzięki jednemu tylko przedsiębiorstwu – Michelin Polska SA, producentowi opon. Firma ta, pod względem przychodów ze sprzedaży, w wysokości 3730 mln zł, zajmowała w 2010 r. pierwsze miejsce w regionie warmińsko-mazurskim i 71. w kraju.

Natomiast zgodnie ze specyfiką regionu, wiele wśród największych 100 jego firm zajmuje się produkcją artykułów spożywczych. Do czołowych przedstawicieli tej branży należą: Wytwórnia Pasz Wipasz z Olsztyna, producent mięsa i wędlin z drobiu – przedsiębiorstwo Indykpol z Olsztyna, Grupa Drobiarska Animex – Oddział w Iławie, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Usługowe Prosper Sp. z o.o. oraz Grupa Kapitałowa Elstar Ols. Produkcją mebli zajmują się m.in.: Grupa Szynaka z Lubawy, Impress Decor Polska Sp. z o.o., Fabryka Mebli Stolpłyt Sp. z o.o (126 mln, 21. miejsce), DFM Sp. z o.o. i BRW Sofa Sp. z o.o. W branży drzewnej wyróżnia się Zakład Produkcji Drzewnej Kaczkan. Do największych przedstawicieli przedsiębiorstw produkujących maszyny i urządzenia należy firma Pol-Mot Warfama z Dobrego Miasta, zajmująca się produkcją sprzętu rolniczego i artykułów rolniczych. Pod względem przychodów ze sprzedaży wyróżniają się ponadto firmy z branży energetycznej (tj. Alstom Power Sp. z o.o. z Elbląga i Energa Kogeneracja Sp. z o.o.) oraz z branży ciepłowniczej (Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Olsztynie i Elbląskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej. Wśród przedsiębiorstw zajmujących się handlem, do największych należy Grupa DBK, oferująca sprzedaż i serwis pojazdów ciężarowych i dostawczych. Natomiast spośród firm budowlanych największe przychody osiągnęła firma Eltel Networks z Olsztyna i Warmińsko-Mazurskie Przedsiębiorstwo Drogowe.

Także w regionie lubelskim, jego rolnicza specyfika sprzyja rozwojowi produkcji i przetwórstwa żywności na bazie płodów rolnych i produkcji zwierzęcej. Dlatego też dominującą rolę w sprzedaży produktów przemysłowych odgrywa sprzedaż artykułów spożywczych i napojów, których udział w produkcji sprzedanej regionu stanowi 28,7%. Na rynku krajowym region ten wyróżnia się pod względem wielkości produkcji wyro-

bów pochodzenia zwierzęcego, tj. masła oraz innych tłuszczów otrzymywanych z mleka (dostarczając 10,1% ogółu produkcji krajowej), serów podpuszczkowych dojrzewających (9,8%) oraz produktów uboju trzody chlewnej (7,5%) [*Województwo lubelskie 2011... 2012*]. Województwo wyróżnia się na tle kraju także pod względem produkcji wyrobów otrzymywanych na bazie upraw rolniczych. Jego udział w produkcji krajowej mąki pszennej i żytniej wynosi 21,7%.

Poza tym relatywnie duży udział w produkcji sprzedanej regionu stanowiła produkcja mebli (4,7% produkcji sprzedanej przemysłu w regionie). Na bazie zasobów leśnych rozwinęły się firmy działające w branży drzewnej i meblarskiej. Podobny udział (4,7%) dotyczył produkcji sprzedanej wyrobów z metali, a niewiele mniejszy – produkcji maszyn i urządzeń (4,3%). Tradycje przemysłu metalowego i maszynowego sięgają w lubelskim końca XIX w., kiedy to zlokalizowano w Lublinie i innych większych miastach zakłady produkujące maszyny i narzędzia na potrzeby rolnictwa. W ramach tworzenia i rozwoju Centralnego Okręgu Przemysłowego powstały kolejne zakłady metalowe i maszynowe.

Istotne znaczenie dla rozwoju potencjału regionu oraz kształtowania się jego struktury działowej mają czołowe przedsiębiorstwa funkcjonujące na jego terenie. Struktura 100 największych przedsiębiorstw, według przychodów ze sprzedaży osiągniętych w 2010 r. przedstawia się następująco [*Ranking największych firm Lubelszczyzny... 2011*]:

- handel – w którego obrębie funkcjonowało 20 wśród 100 największych przedsiębiorstw regionu, które łącznie w 2010 r. wypracowały 27,7% przychodów ze sprzedaży 100 największych przedsiębiorstw;
- wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną (10 firm; 25,1% przychodów ze sprzedaży);
- produkcja chemikaliów i wyrobów chemicznych (3 firmy; 9,3%);
- produkcja artykułów spożywczych (12 firm; 9,0%);
- produkcja mebli (1 przedsiębiorstwo, 6,6%);
- budownictwo (15 firm; 4,7%);
- górnictwo (1 przedsiębiorstwo, 4,6%);
- produkcja maszyn i urządzeń (6 firm, 3,1%).

Wśród pierwszych 100 przedsiębiorstw regionu znajdują się przedstawiciele najbardziej istotnych dla niego działów i sekcji. Do największych przedsiębiorstw przemysłu spożywczego regionu należą: Zakłady Mięsne ŁMEAT z Łukowa, Spółdzielnia Mleczarska Spomlek z Radzyna Podlaskiego, Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Krasnymstawie oraz Firma cukiernicza Solidarność z Lublina. Kluczowym przedstawicielem branży meblarskiej jest Grupa Kapitałowa Black Red White z Biłgoraja. Wśród firm produkujących maszyny i urządzenia wyróżniają się przedsiębiorstwa produkujące maszyny rolnicze: Same Deutz-Fahr Polska w Jackowie oraz firma Simpa z Lublina, a także Fabryka Łożysk Toczyńskich z Kraśnika. Do kluczowych przedsiębiorstw regionu należą także Zakłady Azotowe Puławy, czołowy przedstawiciel branży chemicznej. Wśród największych znalazły się też firmy zajmujące się wytwarzaniem

i zaopatrywaniem w energię elektryczną: PGE Dystrybucja z Lublina oraz TEZET Lublin, zajmująca się dystrybucją gazu. Na bazie złóż węgla rozwinęła się Kopalnia Węgla Kamiennego w Bogdance. Z kolei wśród przedsiębiorstw handlowych dominuje Grupa Handlowa Emperia z Lublina, która zajmuje się sprzedażą detaliczną w supermarketach, w placówkach sieci Stokrotka, Delima, Maro Markety oraz Społem Tychy.

W strukturze produkcji sprzedanej przemysłu woj. świętokrzyskiego także widoczna jest dominacja jednego z działów gospodarki. W jego przypadku jest nim produkcja wyrobów z pozostałych surowców niemetalicznych, która generuje 22,6% ogólnej wartości produkcji sprzedanej. Do tej sekcji zalicza się m.in. produkcję szkła i wyrobów ze szkła, płytek ceramicznych, cementu, wapna, gipsu i wyrobów betonowych. Przez lata przemysł regionu rozwijał się także na bazie występujących zasobów surowców skalnych, chemicznych i energetycznych. Występują w nim zwłaszcza wapienie znajdujące zastosowanie w przemyśle wapienniczym i cementowym, a także piaskowce i zlepionce oraz pokładu gipsu. Na tej podstawie rozwinął się przemysł wydobywczy i przeróbki surowców skalnych, które służą głównie do produkcji materiałów budowlanych. Dzięki zasobom skał wapiennych w regionie rozwinął się przemysł wapienniczy i cementowy. Ponadto, w południowej części regionu ulokowane są liczne cegielnie. Region dostarcza ponad połowę produkcji krajowej wapna (58,2%) i znaczną część wapniowych i wapniowo-magnezowych mineralnych środków dla rolnictwa (41,2%) [*Rocznik statystyczny województwa świętokrzyskiego...* 2012]. Jest także ważnym producentem płytek ceramicznych i płyt chodnikowych (27,7% produkcji krajowej), szyb zespolonych jednokomorowych (26,5%) oraz tłuczenia kamiennego i drogowego (25,7%). W strukturze produkcji sprzedanej przemysłu wyróżnia się także produkcja wyrobów z metali, stanowiąca 10,7% ogólnej jej wartości.

Gospodarka regionu ma charakter rolniczo-przemysłowy. Jednak przemysł odznacza się niekorzystną strukturą, w której dominują sektory przemysłu tradycyjnego i materiałów budowlanych, ukształtowane w powiązaniu z występującymi na terenie regionu zasobami surowców oraz tradycjami wytwarzania i obróbki metali.

Podobnie jak w innych regionach, obszar działalności czołowych 100 firm woj. świętokrzyskiego, odzwierciedla charakter jego gospodarki [*Ranking największych firm województwa świętokrzyskiego...*].

Poza licznymi przedsiębiorstwami handlowymi, które osiągnęły łącznie 25,0% przychodów setki największych przedsiębiorstw w świętokrzyskim, wśród liderów regionu znajduje się 17 przedsiębiorstw zajmujących się produkcją wyrobów z surowców niemetalicznych (23,7% przychodów), 14 przedsiębiorstw budowlanych (13,8%), 7 przedsiębiorstw wytwarzających wyroby z metalu (5,8%), 6 firm działających w dziale produkcji metalu (3,0%). Poza tym sporym udziałem w przychodach ze sprzedaży odznaczają się firmy działające w sektorze energetycznym (9,0%).

Wśród największych przedsiębiorstw funkcjonujących w sekcji produkcji wyrobów z mineralnych surowców niemetalicznych znajduje się Grupa Cersanit z Kielc oraz Ceramika Nowa Gala w Końskich, główni krajowi producenci płytek ceramicznych

i ceramiki sanitarnej. Czołowymi producentami cementu są: Lafarge Cement SA z Małogoszczy oraz dwie firmy usytuowane w Sitkówce-Nowinach – Dyckerhoff Polska i ZPW Trzuskawica SA. W regionie występuje wiele firm zajmujących się produkcją gipsu, m.in.: Zakłady Dolina Nidy w Leszczach i Alpol Gips w Końskich. Czołowym producentem wapna i wyrobów wapienniczych jest przedsiębiorstwo Lhoist z Bukowej. Z kolei produkcją szkła i wyrobów ze szkła zajmują się Grupa NSG z Sandomierza, Effect Glass z Kielc oraz AGC Opatów. Wobec zasobności w materiały wykorzystywane w budownictwie, w regionie świętokrzyskim rozwinęła się także ta sekcja gospodarki. Wśród głównych przedsiębiorstw regionu znalazły się firmy budowlane, m.in.: Grupa Polskie Składy Budowlane z Welecza koło Buska-Zdroju, a ponadto trzy kieleckie firmy: Echo Investment S.A., Grupa Unimax i Exbud Skańska. Czołowymi przedstawicielami branży metalowej są: NSK Bearings Polska z Kielc – producent łożysk tocznych, Zakłady Metalowe MESKO ze Skarżyska-Kamiennej – producent sprzętu zbrojeniowego (amunicji i rakiet) i Odlewnie Polskie w Starachowicach, firma dostarczająca na rynek odlewy żeliwne. W branży energetycznej czołowe miejsce w regionie zajmuje elektrownia GDF SUEZ Energia Polska w Zawadzie, w okolicach Połańca. Natomiast na pierwszym miejscu wśród świętokrzyskich firm, jeśli chodzi o przychody ze sprzedaży, znalazła się firma handlowa Kolporter S.A. z Kielc, której główny obszar działalności obejmuje dystrybucję prasy i książek.

W woj. podkarpackim zaznacza się relatywnie duża rola przemysłu w gospodarce. Wiele obecnie funkcjonujących zakładów przemysłowych wywodzi się z wieloletnich tradycji regionu. Kształtowanie się współczesnych ośrodków przemysłowych zapoczątkowane zostało przez inwestycje lokowane na tym terenie w ramach tworzenia i rozwoju Centralnego Okręgu Przemysłowego w latach 30. XX w.

Region podkarpacki charakteryzuje się największym zróżnicowaniem pod względem dostarczanych wyrobów przemysłowych. W strukturze produkcji sprzedanej przemysłu nie ma wyraźnie dominującego jednego działu. Województwo odznacza się w zakresie produkcji wyrobów gumowych i tworzyw sztucznych (14,9% produkcji sprzedanej przemysłu), produkcji pojazdów samochodowych, przyczep i naczep (9,5%), produkcji wyrobów z metali (8,2%) i produkcji metali (5,0%), produkcji chemikaliów i wyrobów chemicznych (7,2%) oraz produkcji wyrobów z drewna (7%).

W strukturze 100 największych firm województwa, pod względem przychodów ze sprzedaży w 2010 r. dominowały przedsiębiorstwa zajmujące się wytwarzaniem i zaopatrywaniem w energię elektryczną, których udział w przychodach wynosił 41,6%. Jest to zasługą przede wszystkim przedsiębiorstwa PGE Obrót S.A. z Rzeszowa, które znalazło się na pierwszym miejscu na liście firm regionu [*Lista 100 największych przedsiębiorstw...*].

Poza tym w strukturze 100 największych w woj. podkarpackim wyróżniają się dwie firmy, prowadzące działalność związaną z oprogramowaniem i doradztwem w zakresie informatyki, których łączny udział w przychodach ze sprzedaży wynosił 9,5%. Należą do nich: Grupa Kapitałowa ASSECO Poland S.A. oraz spółka ZETO Rzeszów.

Do innych ważniejszych rodzajów działalności 100 największych przedsiębiorstw regionu zalicza się: handel (16,7% udziału w przychodach ze sprzedaży), produkcję wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych (6,6%), budownictwo (4,0%), produkcję chemikaliów i wyrobów chemicznych (3,8%), produkcję metalu i produkcję wyrobów z metalu (razem 3,8%) oraz produkcję pojazdów samochodowych oraz pozostałego sprzętu transportowego (3,6%).

Do najznaczniejszych przedsiębiorstw w branży wyrobów gumowych i tworzyw sztucznych należą: Firma Oponiarska DĘBICA S.A., Sanockie Zakłady Przemysłu Gumowego STOMIL oraz Zakłady Tworzyw Sztucznych GAMRAT z Jasła. Produkcja chemikaliów i wyrobów chemicznych reprezentowana jest m.in. przez Fabrykę Farb i Lakierów Śnieżka, Zakłady Chemiczne Organika Sarzyna oraz firmę LERG S.A. – producenta środków ochrony roślin i żywic syntetycznych. Natomiast w branży produkcji metali i wyrobów metalowych dominuje Kirchoff Polska z Mielca, dostarczająca części z blach stalowych oraz Huta Stalowa Wola – Huta Stali Jakościowych S.A.

Region podkarpacki słynie z obecności firm działających w branży lotniczej, zajmujących się produkcją podzespołów i części do samolotów. Firmy tej branży tworzą Stowarzyszenie Grupy Przedsiębiorców Przemysłu Lotniczego „Dolina Lotnicza”, w ramach którego funkcjonuje kilkadziesiąt firm. Największymi z nich są: Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego PZL-Rzeszów S.A. oraz Goodrich-Krosno Sp. z o.o. W dziale produkcji pozostałego sprzętu transportowego wśród największych przedsiębiorstw regionu znajdują się także Grupa Arkus @ Romet z Dębicy – producent rowerów oraz Fabryka Wagonów Gniewczyzna S.A.

Warto odnotować, że największe przedsiębiorstwa Polski Wschodniej koncentrują się przede wszystkim w stolicach regionów, w których skupiała się prawie połowa ze stu największych firm w poszczególnych województwach. Największa koncentracja występowała w Lublinie, Kielcach i Białymstoku (po 49 przedsiębiorstw ze 100 największych), a najmniejsza w Rzeszowie (42 przedsiębiorstwa).

Warunkiem rozwoju gospodarki opartej na wiedzy jest powstawanie i rozwój innowacyjnych przedsiębiorstw. Niestety pod tym względem przedsiębiorstwa Polski Wschodniej nie osiągają zadowalających wyników. Udział podmiotów gospodarczych w ogólnej wartości poniesionych w kraju przez różne jednostki nakładów na B+R jest niewielki i kształtuje się na poziomie 24,4% (tab. 23).

Na tle kraju pozytywnie wyróżnia się woj. podkarpackie, w którym udział podmiotów gospodarczych w ogólnej wartości nakładów na B+R jest najwyższy w kraju i wynosi 48,0%. Region ten wyróżnia się także pod względem udziału przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, który zarówno wśród przedsiębiorstw przemysłowych, jak i usługowych wynosił 16,1%, pod tym względem województwo plasuje się na drugim miejscu w kraju, ustępując tylko śląskiemu¹⁸. Podkarpackie dominuje pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych,

¹⁸ Za przedsiębiorstwo innowacyjne uważa się przedsiębiorstwo, które w danym okresie wprowadziło co najmniej jedną innowację.

Tabela 23

Działalność przedsiębiorstw innowacyjnych w polskich regionach w latach 2008-2010

Województwa	Udział podmiotów gospodarczych w ogólnej wartości nakładów na B+R (w %)	Udział przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw (w %)		Udział przedsiębiorstw innowacyjnych, w zakresie innowacji produktowych i procesowych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw (w %)		Udział przedsiębiorstw innowacyjnych, w zakresie innowacji organizacyjnych i marketingowych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw (w %)		Nakłady przypadające na 1 przedsiębiorstwo prowadzące działalność innowacyjną (w tys. zł)	
		w przemyśle	w sektorze usług	w przemyśle	w sektorze usług	w przemyśle	w sektorze usług	w przemyśle	w sektorze usług
Polska	24,4	13,8	10,4	17,1	12,8	20,2	23,0	5 749,7	5 007,1
Dolnośląskie	33,7	14,0	14,0	16,6	13,3	21,1	23,7	5 561,7	3 095,5
Kujawsko-Pomorskie	19,0	14,1	14,1	17,9	9,4	19,4	20,9	4 353,4	824,5
Lubelskie	13,2	15,1	15,1	17,1	12,0	18,3	21,2	3 423,7	673,3
Lubuskie	24,9	11,5	11,5	15,9	10,9	17,4	20,5	2 576,2	710,5
Łódzkie	19,7	10,0	10,0	13,4	10,3	17,0	20,8	10 837,7	569,6
Małopolskie	18,4	13,7	13,7	16,3	12,8	21,6	23,0	3 273,5	1 445,0
Mazowieckie	22,6	13,4	13,4	17,3	15,6	21,3	27,3	12 363,9	13 636,7
Opolskie	20,7	15,5	15,5	19,3	13,7	21,9	19,7	2 285,8	496,5
Podkarpackie	48,0	16,1	16,1	20,7	13,8	22,5	20,6	4 060,1	880,6
Podlaskie	16,2	13,9	13,9	17,0	8,3	17,1	15,4	2 406,3	301,8
Pomorskie	46,9	12,6	12,6	15,3	13,4	20,0	23,5	8 092,0	3 218,2
Śląskie	27,6	17,3	17,3	20,3	12,4	23,6	21,5	6 193,0	2 267,8
Świętokrzyskie	17,9	13,1	13,1	16,5	11,4	19,1	19,3	3 080,6	895,9
Warmińsko-Mazurskie	11,2	14,8	14,8	18,6	8,7	18,0	18,6	1 685,5	3 308,1
Wielkopolskie	19,2	13,3	13,3	16,2	12,4	18,7	22,3	3 120,2	732,7
Zachodniopomorskie	18,0	12,8	12,8	15,5	11,1	18,3	23,6	3 708,0	877,2

Źródło: Działalność innowacyjna... [2012].

które wprowadziły innowacje produktowe i procesowe, oraz zajmuje drugie miejsce w Polsce pod względem tych innowacji w przedsiębiorstwach usługowych. Wysoką, drugą po śląskim pozycję zajmuje także pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych dokonujących innowacji organizacyjnych i marketingowych¹⁹.

W odróżnieniu od woj. podkarpackiego, przedsiębiorstwa pozostałych regionów Polski Wschodniej odznaczały się w analizowanym okresie bardzo małą aktywnością innowacyjną. Pod względem udziału podmiotów gospodarczych w ogólnej wartości nakładów na B+R plasowały się na końcowych pozycjach w skali kraju, a udział ten wahał się w nich od 11,2% w woj. warmińsko-mazurskim do 17,9% w świętokrzyskim. Udział ogólnej liczby przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw był na poziomie wyższym lub porównywalnym ze średnią w Polsce, tylko w świętokrzyskim. Przedsiębiorstwa te jednak znacznie słabiej wypadały, jeśli chodzi o inwestycje organizacyjne i marketingowe, gdzie zarówno w przemyśle, jak i w usługach odnotowano znacznie mniejszy udział innowacyjnych przedsiębiorstw niż przeciętnie w kraju. Także nakłady na działalność inwestycyjną wśród firm Polski Wschodniej były niewysokie. W przeliczeniu na jedno przedsiębiorstwo przemysłowe prowadzące działalność innowacyjną wahały się od 1685,5 zł w warmińsko-mazurskim do 3080,6 zł w świętokrzyskim, natomiast w przeliczeniu na przedsiębiorstwo usługowe od 301,8 zł w podlaskim do 3308,1 zł w warmińsko-mazurskim, co stanowiło wielkości znacznie niższe niż średnia w kraju.

Czołowe sektory gospodarcze województw Polski Wschodniej w dużym stopniu bazują na występujących na ich terenie zasobach. Znaczną rolę odgrywają także tradycyjne gałęzie przemysłu. Wynika to z uwarunkowań przyrodniczych i zasobów surowcowych, ale też z tradycji gospodarczych tych obszarów. Jednak wyspecjalizowane w Polsce Wschodniej funkcje gospodarcze, rozwinięte na bazie jej endogenicznego potencjału, powinny być podtrzymywane i rozwijane. Szansę rozwoju omawianych województw należy zatem upatrywać przede wszystkim w rozwoju przedsiębiorstw z tych sekcji gospodarki, w których już osiągnęły one znaczne sukcesy. Natomiast poważnym wyzwaniem dla badanych regionów jest zwiększenie potencjału przedsiębiorstw, funkcjonujących w pozostałych sekcjach gospodarki.

Omawiane województwa w niskim stopniu rozwijają się na bazie nowoczesnych działów gospodarki. Charakteryzuje je niski poziom innowacyjności przedsiębiorstw, co stanowi poważną barierę do rozwoju wszystkich regionów Polski Wschodniej, z wyjątkiem podkarpackiego, który na tle całego kraju osiąga pod tym względem dobre wyniki.

¹⁹ *Innowacją produktową* jest wprowadzenie na rynek wyrobu lub usługi, które są nowe lub istotnie ulepszone w zakresie swoich cech lub zastosowań. Za *innowacją procesową* uważa się wdrożenie nowych lub istotnie ulepszonych metod produkcji, dystrybucji i wspierania działalności w zakresie wyrobów i usług. *Innowacja organizacyjna* polega na zastosowaniu nowych metod w zakresie przyjętych przez przedsiębiorstwo zasad działania, metod podziału zadań i uprawnień oraz metod organizacyjnych w zakresie stosunków z otoczeniem. Za *innowacją marketingową* jest wdrożenie nowej koncepcji lub strategii marketingowej różniącej się znacznie od metod marketingowych dotychczas stosowanych.

1.4. Szanse rozwoju turystyki w regionach Polski Wschodniej

Regiony Polski Wschodniej charakteryzują się sprzyjającymi warunkami do rozwoju turystyki. Składają się na nie wysokie walory przyrodnicze i krajobrazowe oraz bogate zasoby dóbr kultury.

Walory Polski Wschodniej stanowią kompleksy jezior i lasów w północnej części, bagna biebrzańskie oraz tereny wyżynne i górskie w części południowej Polski Wschodniej. Najbardziej cenne obszary przyrodnicze są objęte ochroną rezerwatową. Na obszarze Polski Wschodniej znajduje się 9 parków narodowych (na 23 wszystkich w Polsce). Zajmują powierzchnię ogółem 1645 km², co stanowi 51,8% powierzchni objętej tą formą ochrony w Polsce. Ponadto, na obszarze Polski Wschodniej istnieją 44 rezerwaty przyrody, kilkadziesiąt obszarów chronionych krajobrazu, kilkadziesiąt tysięcy pomników przyrody oraz kilkaset innych obszarów chronionych, jako ekologiczne zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.

Regiony Polski Wschodniej należą do najczystszych ekologicznie obszarów Polski. Jest to efekt niskiego poziomu industrializacji i urbanizacji na tym terenie. Dotyczy to zwłaszcza woj. podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, wchodzących w skład obszaru „Zielonych Płuc Polski”. Polska Wschodnia ma relatywnie niewiele terenów zdegradowanych przez przemysł i charakteryzuje się małym zanieczyszczeniem powietrza. Emisja zanieczyszczeń oraz wielkość zrzutu ścieków w województwach Polski Wschodniej jest najniższa w kraju.

Głównym walorem turystycznym, stanowiącym atrakcję turystyczną, woj. warmińsko-mazurskiego są jeziora i lasy. Mazury nazywane są często Krainą Tysiąca Jezior. Liczne jeziora, połączone są kanałami i rzekami, tworząc znakomite warunki do żeglarstwa na wielokilometrowych szlakach wodnych. Najbardziej znanym tego typu szlakiem jest Kanał Elbląski, będący najdłuższym kanałem żeglownym w Polsce. Łodzie i jachty, pływające po wodach regionu, stanowią specyficzną, atrakcyjną formę zakwaterowania. Do największych i do najbardziej znanych jezior należą Śniardwy, zajmujące powierzchnię ponad 113 km² oraz Mamry o powierzchni ponad 104 km². Walorem przyrodniczym województwa są także lasy i puszcze. Zajmują ponad 30% powierzchni województwa.

Do walorów krajobrazowych woj. podlaskiego zalicza się system doliny rzeki Narwi, która charakteryzuje się rozbudowanym systemem koryt rzecznych oraz specyficznymi zespołami roślinnymi. Unikatowym elementem przyrodniczym są bagna w dolinie Biebrzy i rozlewiska Narwi. Region bogaty jest także w jeziora, usytuowane na Pojezierzu Suwalsko-Augustyńskim oraz w rejonie Rajgrodu.

Regiony warmińsko-mazurski i podlaski znajdują się w obrębie obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”, do którego należą także niewielkie części regionu mazowieckiego, pomorskiego i kujawsko-pomorskiego. „Zielone Płuca Polski” obejmują północno-wchodnią część kraju, cechującą się mało zmienionym przez człowie-

ka środowiskiem i niskim uprzemysłowieniem. Obejmują powierzchnię 63 229 km², co stanowi 19,6% powierzchni Polski.

Na terenie woj. lubelskiego szczególnie atrakcyjna krajobrazowo jest Wyżyna Lubelska, ze względu na urozmaiconą rzeźbę, z licznymi pagórkami, płaskowyżami, ostańcami i dolinami. W częściach nizinnych województwa dominują piaski i gliny oraz tereny podmokłe i bagna. Ich krajobraz bogaty jest w moreny, wydmy i kompleksy leśne.

Na terenie woj. podkarpackiego szczególnie cenne krajobrazowo są Bieszczady, z obszarami, na których zachowała się niezmienną, naturalną przyrodą. Zamieszkiwane są przez jelenie, żubry, rysie, żbiki, sarny, dziki. Atrakcją Bieszczad jest ponadto sztuczny zbiornik wodny w Solinie. Na terenie regionu znajduje się także część Magurskiego Parku Narodowego. Park pokrywają lasy, składające się przede wszystkim z buków, jedlin i rzadko występujących w Karpatach jaworzyn. Przedstawiciele fauny tego obszaru to m.in.: niedźwiedzie, łosie, wilki, rysie, żbiki i bobry.

Ważnym elementem krajobrazu woj. świętokrzyskiego są Góry Świętokrzyskie, usytuowane w centralnej części Wyżyny Kieleckiej. Należą do najstarszych gór w Polsce.

Poza walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi, w regionach Polski Wschodniej występują unikatowe zabytki kultury materialnej i duchowej, w tym m.in. liczne zabytki architektury świeckiej i sakralnej.

Województwa Polski Wschodniej posiadają również znaczne walory do rozwoju turystyki uzdrowiskowej.

Występujące uwarunkowania przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe stanowią zachętę dla turystów do odwiedzania danych obszarów oraz wskazują na potencjalne możliwości rozwoju turystyki. Jednak do przyjmowania turystów niezbędna jest poza tym odpowiednio przygotowana baza turystyczna, w postaci różnej klasy obiektów zakwaterowania oraz szeroka oferta rekreacyjna. Ważna jest także promocja regionów skierowana do potencjalnych turystów.

Wykorzystanie walorów krajobrazowych i kulturowych do rozwoju turystyki w regionach Polski Wschodniej jest zróżnicowane. Funkcje turystyczne regionu określone są na podstawie wskaźnika Baretje'a. Obliczany jest jako relacja liczby miejsc noclegowych do liczby stałych mieszkańców. Pod tym względem wśród regionów Polski Wschodniej pozytywnie wyróżnia się woj. warmińsko-mazurskie, w którym liczba miejsc noclegowych w obiektach turystycznych w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców w 2010 r. wynosiła 26,4. Większą wartość tego wskaźnika w kraju zanotowano jedynie w woj. zachodniopomorskim i pomorskim (tab. 24).

W pozostałych regionach Polski Wschodniej wskaźnik ten kształtował się na niskim poziomie od 9,4 w lubelskim do 10,7 w podkarpackim, co oznacza, że funkcje turystyczne nie są w nich istotne. Oferta miejsc noclegowych jest relatywnie mała w regionach Polski Wschodniej, w tym także w warmińsko-mazurskim. Świadczą o tym niewielkie wartości wskaźnika gęstości bazy noclegowej, oznaczającego relację liczby miejsc noclegowych do powierzchni (w przeliczeniu na 1 km²). Wprawdzie woj. war-

małopolskie także pod tym względem wypadło najlepiej, ale zarówno na jego terenie, jak i w całej Polsce gęstość bazy noclegowej jest znacznie niższa niż średnio w Polsce.

Podobnie kształtowała się sytuacja pod względem wielkości ruchu turystycznego w poszczególnych regionach. Intensywność ruchu turystycznego oblicza się według wskaźnika Schneidera (jako relacja korzystających z noclegów w ciągu roku do liczby stałych mieszkańców), lub też według wskaźnika Charvata (jako relacja udzielonych noclegów w ciągu roku do liczby stałych mieszkańców). Obydwa te wskaźniki wskazują na woj. warmińsko-mazurskie, jako najintensywniej odwiedzane przez turystów, i kształtują się w jego przypadku na poziomie zdecydowanie powyżej średniej krajowej. Natomiast znacznie niższa niż przeciętna w kraju była intensywność ruchu turystycznego w pozostałych regionach Polski Wschodniej.

Wskaźnik gęstości ruchu turystycznego (tj. relacja korzystających z noclegów w ciągu roku do powierzchni) jest niski we wszystkich badanych regionach, ale jest to konsekwencją małej gęstości bazy noclegowej. Relatywnie niewielki jest także w regionach Polski Wschodniej stopień wykorzystania istniejących miejsc noclegowych.

Zachętą dla turystów do odwiedzania poszczególnych obszarów są różnego rodzaju atrakcje turystyczne. Największe zagęszczenie szlaków turystycznych, stanowiących zachętę do uprawiania turystyki pieszej występuje w woj. świętokrzyskim i podlaskim, tj. odpowiednio 22,4 i 20,3 km na 100 km².

Natomiast warmińsko-mazurskie i podkarpackie wyróżniają się pod względem liczby obiektów zabytkowych, w których umiejscowionych jest odpowiednio 23,3 i 21,6 obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków na 100 km².

Natomiast we wszystkich omawianych regionach usytuowanych było bardzo niewiele placówek gastronomicznych, które są jednym z wyznaczników atrakcji, oferowanych na danym terenie. Ich liczba była znacznie mniejsza niż w innych regionach kraju i wynosiła od 1,7 placówek tego typu na 100 km² w podlaskim do 2,9 placówek w podkarpackim.

Rozwojowym kierunkiem dla regionów Polski Wschodniej jest agroturystyka, ze względu na udział obszarów wiejskich w ich powierzchni, a także na walory ekologiczne wsi. Już obecnie wyróżniają się pod tym względem regiony: warmińsko-mazurski, podlaski i podkarpacki. Wskaźnik funkcji turystycznej w odniesieniu do agroturystyki, obliczony jako relacja miejsc noclegowych w kwaterach agroturystycznych do stałej liczby mieszkańców, osiąga w tych regionach wartości znacznie wyższe niż średnio w kraju i waha się od 4,0 w podkarpackim do 5,1 w warmińsko-mazurskim. Natomiast pod tym względem nie wyróżniają się województwa: świętokrzyskie i lubelskie.

Innym kierunkiem rozwoju turystyki jest leczenie uzdrowiskowe. W tym zakresie województwa Polski Wschodniej mają szansę na rozwój. Na 44 miejscowości w Polsce, posiadających status uzdrowiska, 11 znajduje się na terenie Polski Wschodniej. Największe możliwości w tym zakresie ma woj. podkarpackie, na terenie które-

Działalność turystyczna w polskich regionach w 2010 r.

Województwa	Miejsca noclegowe w obiektach turystycznych na 1 tys. mieszkańców	Korzystający z noclegów na 1 tys. mieszkańców	Udzielone noclegi na 1 tys. mieszkańców	Korzystający z noclegów na 1 km ²	Miejsca noclegowe na 1 km ²
Polska	16,0	535,8	1461,1	65,4	2,0
Dolnośląskie	17,1	658,8	1673,3	95,0	2,5
Kujawsko-Pomorskie	12,0	383,6	1289,5	44,2	1,4
Lubelskie	9,4	308,9	748,1	26,5	0,8
Lubuskie	20,1	619,4	1306,0	44,8	1,5
Łódzkie	7,9	391,5	772,0	54,5	1,1
Małopolskie	21,2	869,3	2413,1	189,2	4,6
Mazowieckie	8,3	609,1	1065,1	89,6	1,2
Opolskie	7,5	218,0	536,0	23,9	0,8
Podkarpackie	10,7	331,5	979,3	39,1	1,3
Podlaskie	9,6	384,0	759,6	22,6	0,6
Pomorskie	35,9	728,6	2528,7	89,0	4,4
Śląskie	8,8	381,4	988,6	143,4	3,3
Świętokrzyskie	9,7	320,6	951,6	34,7	1,0
Warmińsko-Mazurskie	26,4	629,6	1686,4	37,2	1,6
Wielkopolskie	12,6	468,3	896,5	53,6	1,4
Zachodniopomorskie	62,9	1031,5	5577,3	76,3	4,7

* dane dla 2011 r.,

** dane dotyczą placówek o liczbie pracujących przekraczającej 9 osób

go znajdują się cztery miejscowości uzdrowiskowe: Horyniec-Zdrój, Iwonicz-Zdrój, Polańczyk, Rymanów-Zdrój. W 2010 r. przyjęły one łącznie 11 535 kuracjuszy stacjonarnych w szpitalach uzdrowiskowych, tj. 8,1% wszystkich kuracjuszy w Polsce oraz 46 026 kuracjuszy stacjonarnych w sanatoriach uzdrowiskowych, co stanowiło 10,7% udział w kraju [*Lecznictwo uzdrowiskowe...* 2011]. Największa część kuracjuszy obsługiwana była przez szpitale i sanatoria w Rymanowie-Zdroju.

Nieco mniejszą rolę w lecznictwie uzdrowiskowym odgrywa woj. świętokrzyskie. Głównym ośrodkiem uzdrowiskowym na jego terenie jest Busko-Zdrój, mniejsze znaczenie odgrywa Solec-Zdrój. Łącznie w 2010 r. przyjęły one 6 740 kuracjuszy w stacjonarnych w szpitalach uzdrowiskowych, tj. 4,7% wszystkich kuracjuszy w Polsce oraz 29 538 kuracjuszy stacjonarnych w sanatoriach uzdrowiskowych, osiągając w tym zakresie 6,7% udział w kraju.

Mniejsze znaczenie w zakresie lecznictwa uzdrowiskowego mają pozostałe województwa Polski Wschodniej. W lubelskim, w Krasnobrodzie i Nałęczowie, łącznie w 2010 r. przebywało 4 983 kuracjuszy szpitali, czyli 3,5% kuracjuszy w Polsce oraz

Tabela 24

Stopień wykorzystania miejsc noclegowych (w %)	Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych na 1 tys. mieszkańców*	Szlaki turystyczne na 100 km ^{2*}	Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków na 100 km ^{2*}	Placówki gastronomiczne na 100 km ^{2**}
34,3	2,2	23,1	21,0	4,6
29,1	2,5	37,0	40,7	6,1
39,9	1,5	29,7	16,2	2,9
33,3	1,7	16,7	14,0	2,0
27,4	0,9	42,3	26,8	2,1
31,3	0,7	13,5	14,2	3,6
35,5	4,9	61,2	33,1	9,7
39,1	0,7	10,7	18,1	11,2
25,1	1,1	15,3	31,2	2,7
31,4	4,0	13,0	21,6	2,9
29,4	4,8	20,3	11,2	1,7
35,6	3,2	18,6	16,6	3,8
33,0	1,1	48,2	31,0	12,8
32,8	2,0	22,4	13,3	2,4
28,2	5,1	12,3	23,2	1,8
26,0	1,4	18,7	23,4	3,2
44,3	2,5	29,4	14,6	2,8

Źródło: *Turystyka 2011* [2012]; *Rocznik statystyczny województw 2011* [2012].

13 292 kuracjuszy w sanatoriach, tj. 3,1% korzystających z sanatoriów w kraju. Znaczenie woj. warmińsko-mazurskiego i podlaskiego w krajowym leczeniu uzdrowiskowym jest znikome. Ich udział w leczeniu sanatoryjnym wynosił odpowiednio 0,8 i 0,9%. Udział woj. warmińsko-mazurskiego w leczeniu szpitalnym wynosił 0,7% natomiast w podlaskim w ogóle nie funkcjonowały szpitale uzdrowiskowe. Do miejscowości uzdrowiskowych w tych regionach należą Gołdap (w warmińsko-mazurskim) oraz Augustów i Supraśl (w podlaskim).

Istniejące szanse rozwoju turystyki w regionach Polski Wschodniej, wynikające z korzystnych uwarunkowań środowiskowo-krajobrazowych, oraz walorów i atrakcji turystycznych, nie są w chwili obecnej w pełni wykorzystywane. Oprócz walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, dla stymulowania rozwoju turystyki niezbędne jest przygotowanie odpowiedniej bazy i infrastruktury turystycznej, a także infrastruktury ogólnej, pod względem której badane obszary wykazują spore deficyty. Wydaje się jednak, że turystyka może stanowić potencjalną szansę rozwoju omawianych regionów, jednak pod warunkiem znacznego doinwestowania. Aby było to moż-

liwe, konieczne jest stopniowe eliminowanie barier, które ją hamują. Należy do nich słabość infrastruktury turystycznej oraz bazy usługowej turystyki i rekreacji, a także infrastruktury ogólnej. Minusem jest też niska dostępność komunikacyjna regionów. W zbyt małym stopniu oferowane są usługi sanatoryjne, które powinny w przyszłości stanowić znacznie większą część usług turystycznych. Dużą szansę w rozwoju ruchu turystycznego regiony Polski Wschodniej mają w zakresie rozwoju agroturystyki.

2. Szanse i wyzwania dla rozwoju regionów Polski Wschodniej wynikające z uwarunkowań zewnętrznych

Wprowadzenie

Na rozwój regionów Polski Wschodniej, oprócz szans wynikających z ich endogenicznego potencjału, duży wpływ mają także uwarunkowania zewnętrzne. Do najważniejszych kwestii związanych z funkcjonowaniem badanych regionów w przestrzeni krajowej i globalnej, poza polityką realizowaną na szczeblu ponadregionalnym, należą także powiązania gospodarcze z innymi krajami oraz uwarunkowania globalne rozwoju społeczno-gospodarczego.

W tej części pracy omówione zostały szanse i wyzwania rozwoju regionów Polski Wschodniej w odniesieniu do głównych uwarunkowań związanych z otoczeniem międzynarodowym. Do najważniejszych przejawów współpracy gospodarczej z zagranicą należy wymiana handlowa oraz inwestycje zagraniczne lokowane na terenie regionów Polski Wschodniej. W przypadku analizowanych regionów pojawiają się także szanse związane ze współpracą przygraniczną. Istotnym wyzwaniem do stymulowania procesów rozwojowych badanych regionów są uwarunkowania globalne.

Należy zaznaczyć, że regiony Polski Wschodniej mają ograniczone możliwości wpływania na istniejące uwarunkowania zewnętrzne. Niejednokrotnie ich rola ogranicza się do właściwego dostosowania się do zmian zachodzących w ich otoczeniu. Dotyczy to zwłaszcza uwarunkowań globalnych. Dlatego też w tej części pracy, oprócz identyfikowania szans rozwoju, właściwe wydaje się także większe zaakcentowanie pojawiających się wyzwań.

2.1. Znaczenie obrotów handlowych z zagranicą dla rozwoju regionów Polski Wschodniej

Dane statystyczne GUS na temat obrotów handlu zagranicznego nie są udostępniane w ujęciu regionalnym, dlatego w tej kwestii oparto się na informacjach Ministerstwa Rozwoju Regionalnego [Komornicki, Szejgiec 2011].

Obroty handlu zagranicznego Polski Wschodniej są relatywnie niewielkie. W 2009 r. udział eksportu regionów Polski Wschodniej w ogólnej wartości eksportu w całej Polsce wynosił tylko 9,0%, natomiast udział w imporcie – 5,6%.

W obrotach handlowych z zagranicą Polski wyróżnia się region podkarpacki (34,4% udział w łącznej wartości eksportu Polski Wschodniej oraz 32,1% w wartości importu).

Struktura eksportu Polski Wschodniej ściśle wiąże się z funkcjami endogenicznymi oraz z potencjałem największych firm tego obszaru. Na tle kraju regiony Polski Wschodniej wyróżniały się pod względem eksportu w sekcjach: wyroby z gumy i tworzyw sztucznych (w której udział wynosił 28,1% wartości eksportu kraju), sprzętu transportowego, w tym głównie związanego z branżą lotniczą (25,3%), produkcji mebli (18,0%), produkcji maszyn i urządzeń (15,2%), produkcji metali i wyrobów metalowych (14,7%), produkcji mineralnych surowców niemetalicznych (14,7%), produkcji wyrobów z drewna (13,3%) oraz produkcji artykułów spożywczych i napojów (12,5%).

Odbiorcami towarów oferowanych przez przedsiębiorstwa Polski Wschodniej są głównie Niemcy, (udział eksportu do tego kraju wynosił 23,1% ogólnej wartości eksportu Polski Wschodniej). Innymi ważnymi odbiorcami wyrobów z badanych regionów są: Ukraina (6,3%), Francja (6,2%), Rosja (4,6%), Holandia (4,5%), USA (2,8%), Białoruś (2,7%), Kanada (2,4%) i Litwa (2,3 %).

Struktura eksportu nawiązuje do specyfiki poszczególnych regionów. Niejednokrotnie eksport pochodził z jednego lub kilku, dominujących w danym dziale gospodarki przedsiębiorstw.

W strukturze eksportu woj. lubelskiego dominuje branża spożywcza (20,8%), kolejne miejsca zajmują: produkcja chemikaliów i artykułów chemicznych (15,4%), produkcja mebli (8,3%), produkcja wyrobów metalowych (7,3%). Największym eksporterem tego regionu są Zakłady Azotowe w Puławach oraz firma zajmująca się wyrobem mebli Black Red White z Biłgoraja.

Województwo podkarpackie w sprzedaży zagranicznej specjalizuje się w wyrobach z gumy i tworzyw sztucznych (17,0%), produkcji wyrobów metalowych (12,4%) oraz pozostałego sprzętu transportowego, w ramach którego mieści się przemysł lotniczy (10,7%). Koncentracja przedsiębiorstw eksportowych następuje w powiecie mieleckim i dębickim. Z tego pierwszego pochodzą największe przedsiębiorstwa branży lotniczej, ulokowane w mieleckiej specjalnej strefie ekonomicznej, natomiast Dębica jest siedzibą m.in. Firmy Oponiarskiej Dębica S.A.

W podlaskim do głównych działów eksportowych należy produkcja artykułów spożywczych (29,2%) oraz produkcja wyrobów z drewna (9,2%). Firmą osiągającą największą wartość z eksportu jest Spółdzielnia Mleczarska Mlekpól z Grajewa oraz firma Biazet z Białegostoku, zajmująca się montażem wyrobów AGD marki Philips.

Region świętokrzyski odznacza się pod względem eksportu wyrobów metalowych (39,0% wartości eksportu). Innymi sekcjami eksportowymi są mineralne surowce niemetaliczne (10,0%) i produkcja maszyn i urządzeń (9,2%). Głównym

eksporterem pochodzącym z tego obszaru jest firma NSK Bearings Polska z Kielc, znany producent łożysk tocznych.

Natomiast w strukturze eksportu woj. warmińsko-mazurskiego dominuje produkcja z gumy i tworzyw sztucznych (40%), za sprawą wielkości sprzedaży zagranicznej największej w regionie firmy Michelin Polska SA z Olsztyna, produkującą opony. Ponadto, do towarów sprzedawanych za granicą należą meble (25%), artykuły spożywcze i tytoniowe (7,8%) i wyroby metalowe (7,4%).

Obroty handlowe z zagranicą realizowane przez przedsiębiorstwa z województw Polski Wschodniej są relatywnie małe. Uczestniczy w nich niewielka liczba, najbardziej kluczowych dla regionów, przedsiębiorstw. Świadczy to o małej konkurencyjności, oferowanych przez pozostałe przedsiębiorstwa, wyrobów.

Zagraniczne obroty handlowe Polski Wschodniej są relatywnie niskie, w odniesieniu do innych regionów kraju. Szanse ich zwiększenia i czerpania z tego tytułu większych korzyści ekonomicznych w oczywisty sposób związane są z podniesieniem innowacyjności i konkurencyjności przedsiębiorstw regionów Polski Wschodniej. Tylko wtedy będą mogły one odgrywać większą rolę na rynku międzynarodowym.

2.2. Szanse rozwoju wynikające z położenia przy zewnętrznej granicy Unii Europejskiej

Położenie przygraniczne przy wschodniej granicy Polski, która jest jednocześnie zewnętrzną granicą Unii Europejskiej stwarza zarówno pewne szanse, jak i zagrożenia dla regionów Polski Wschodniej. Dotyczy to czterech regionów przygranicznych, tj. warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego i podkarpackiego.

Szanse tych regionów wiążą się z potencjalną możliwością ekspansji na rynki wschodnie, dla których Polska i dostępne w niej wyroby są atrakcyjne. Jakkolwiek, zagrożeniem dla tej działalności są ograniczenia wynikające z barier współpracy z krajami położonymi za wschodnią granicą, jako państw pozostających poza Unią Europejską. Granica bowiem stanowi barierę, która oddziela dwa różne systemy polityczne i utrudnia wymianę ekonomiczną i kulturalną [Philippe, Saez 2002].

Długość odcinka granicy polsko-rosyjskiej wynosi 210 km, polsko-białoruskiej 418 km, a polsko-ukraińskiej 535 km. Informacje na temat ruchu granicznego udostępniane są przez Komendę Główną Straży Granicznej, której badania obejmują 18 przejść granicznych. Pięć z nich (Braniewo, Gronowo, Grzechotki, Bezledy, Gołdap) zlokalizowane są na granicy polsko-rosyjskiej, z którą graniczy woj. warmińsko-mazurskie. Na granicy polsko-białoruskiej badaniem objęto 6 przejść granicznych, w tym 4 zlokalizowane na terenie woj. podlaskiego (Kuźnica, Bobrowniki, Czeremcha, Połowce), a dwa na terenie lubelskiego (Terespol, Sławatycze). Na granicy polsko-ukraińskiej zlokalizowanych jest 7 spośród badanych przejść granicznych, tj. 3 na terenie woj. lubelskiego (Dorohusk, Zosin, Hrebenne) oraz 4 w podkarpackim (Korczowa, Przemyśl, Medyka, Krościenko).

W ruchu granicznym na wschodniej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2011 r. zanotowano ponad 24 mln odpraw osób wyjeżdżających lub wjeżdżających do Polski (tab. 25). Największe natężenie ruchu granicznego odbywało się przez przejścia usytuowane na terenie woj. lubelskiego i podkarpackiego. W regionie lubelskim zanotowano 9,7 mln przekroczeń granicy, do stanowiło 40% liczby przekroczeń na całym polskim odcinku wschodniej granicy Unii Europejskiej. W regionie podkarpackim liczba dokonanych odpraw granicznych wynosiła 8,2 mln, tj. 33% wszystkich odpraw na wschodniej granicy. Mniejsze natężenie ruchu granicznego wystąpiło w regionie podlaskim, na którego terenie odnotowano 4,2 mln przekroczeń granicy, tj. 17% wszystkich dokonywanych odpraw. Najmniejsze natężenie ruchu granicznego wystąpiło na przejściach granicznych w woj. warmińsko-mazurskim (2,4 mln odpraw, tj. 10% ogólnej liczby przekroczeń).

Zdecydowaną większość wśród osób przekraczających granicę na wszystkich przejściach granicznych stanowili cudzoziemcy. Ich udział w ogólnej liczbie przekraczających granicę wyniósł ok. 79%, przy czym w poszczególnych regionach udział kształtował się odmiennie. W woj. podlaskim cudzoziemcy stanowili 91% osób przekraczających granicę, w lubelskim 81%, w podkarpackim 64% i w warmińsko-mazurskim 57%.

Na podstawie danych jednostkowych dla poszczególnych przejść granicznych obliczono, że największe natężenie ruchu granicznego występowało na przejściu drogowym w Medyce, gdzie dokonano 4,1 mln odpraw, co stanowiło prawie połowę odpraw na terenie woj. podkarpackiego i 16,6% odpraw na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski. Dużym natężeniem ruchu granicznego odznaczało się

Tabela 25

Ruch graniczny na wschodniej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2011 r.

Województwa	Granica	Przekroczenia granicy (w tys. osób)			Wydatki poniesione przez cudzoziemców w Polsce		Wydatki poniesione przez Polaków za granicą	
		ogółem	cudzoziemcy	Polacy	w tys. zł	struktura (w %)	w tys. zł	struktura (w %)
Razem wschodnia granica Unii Europejskiej		24 490	19 360	5 130	5 250 678,7	100,0	507 676,6	100,0
Warmińsko-Mazurskie	polsko-rosyjska	2 374	1 353	1 020	188 063,3	3,6	113 597,8	22,4
Podlaskie	polsko-białoruska	4 240	3 863	376	1 030 843,3	19,6	30 658,7	6,0
Lubelskie	polsko-białoruska polsko-ukraińska	9 709	7 836	1 873	2 107 890,1	40,1	210 993,0	41,6
Podkarpackie	polsko-ukraińska	8 167	6 307	1 860	1 923 882,0	36,6	152 427,1	30,0

Źródło: *Ruch graniczny...* [2012] (tab. 25, 26).

także inne przejście graniczne woj. podkarpackiego – w Korczowie (2,4 mln osób), co stanowiło prawie 30% odpraw dokonywanych w woj. podkarpackim i 9,9% na całym polskim odcinku granicy. Kolejnymi przejściami drogowymi pod względem liczby przekroczeń granicy były Terespol i Hrebenne (po ok. 2,3 mln) na terenie woj. lubelskiego. Ich udział w liczbie przekraczających granicę w woj. lubelskim wyniósł odpowiednio 24,2% i 23,8%, a wśród wszystkich przekraczających polski odcinek zewnętrznej granicy Unii Europejskiej 9,6% i 9,4%.

Województwa lubelskie i podkarpackie wyróżniają się także pod względem wydatków dokonywanych w związku z ruchem granicznym po obu stronach granicy. Na terenie woj. lubelskiego dokonanych zostało 40,1% wydatków poniesionych w Polsce przez cudzoziemców zza wschodniej granicy i 41,6% wydatków poniesionych przez Polaków za granicą. W przypadku regionu podkarpackiego udziały te kształtowały się odpowiednio na poziomie 36,6% i 30,0%.

Jednocześnie we wszystkich województwach szacunkowe wydatki poniesione przez cudzoziemców w Polsce wielokrotnie przekraczały wydatki Polaków za granicą. Razem na wschodniej granicy były one ponad dziesięciokrotnie wyższe. Najbardziej różnica ta uwidacznia się w woj. podlaskim, w którym wydatki cudzoziemców były o 3262% wyższe niż wydatki Polaków. W najmniejszym stopniu ta dysproporcja ujawnia się w regionie warmińsko-mazurskim, gdzie wydatki cudzoziemców przekraczały wydatki Polaków o 66%.

Przewaga cudzoziemców wśród osób przekraczających granicę na wszystkich polskich przejściach granicznych oraz znaczna przewaga dokonywanych przez nich wydatków w stosunku do wydatków Polaków za granicą, świadczy o większej atrakcyjności Polski dla mieszkańców Rosji, Białorusi i Ukrainy niż tych krajów dla obywateli polskich.

Duże znaczenie dla ułatwienia ruchu granicznego na granicy z Ukrainą miało podpisanie umowy dotyczącej małego ruchu granicznego [*Umowa między Rzeczpospolitą a Ukrainą*]. Na jej mocy mieszkańcy strefy przygranicznej (do 30 km od wspólnej granicy) uzyskali znaczne ułatwienia w przekraczaniu polskiej granicy. Korzystają z tego głównie mieszkańcy Ukrainy, ponieważ Polacy mogą przebywać na Ukrainie do 90 dni bez posiadania wiz. Przekroczenia granicy polsko-ukraińskiej w ramach małego ruchu granicznego stanowiło 36,3% przekroczeń cudzoziemców tego odcinka granicy. Najwięcej przekroczeń granicy zanotowano w Medyce, gdzie stanowiły one 45,4% odpraw cudzoziemców na tym przejściu, a także w Zosinie (43,9%).

We wszystkich województwach głównym celem wizyty cudzoziemców było dokonywanie zakupów (tab. 26). W województwach podkarpackim, podlaskim i lubelskim udział cudzoziemców przekraczających granicę w tym celu wahał się od 89,4% w podkarpackim do 79,4% w lubelskim. Jedynie w regionie warmińsko-mazurskim udział przyjezdnych dokonujących zakupów był nieco mniejszy i wynosił 36,5%. W jego przypadku znaczna część przyjezdnych miała na celu turystykę (22,1%), a także przejeżdżała tranzytem (20,4%). Tu także więcej osób przybywa-

Tabela 26

Ruch graniczny na wschodniej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski
w 2011 r. według celu wizyty

Cudzoziemcy według celu wizyty w Polsce										
Województwa	Struktura (w %)									
	ogółem	zakupy	turystyka	praca najemna	praca na własny rachunek	nauka	odwiedziny	tranzyt	leczenie	inne
Warmińsko-Mazurskie	100,0	36,5	22,1	7,1	5,4	0,1	4,5	20,4	0,4	3,5
Podlaskie	100,0	84,5	0,5	0,5	2,8	0,1	8,4	2,5	0,1	0,6
Lubelskie	100,0	79,4	1,4	1,3	3,2	0,0	3,8	9,3	0,1	1,5
Podkarpackie	100,0	89,4	0,4	0,8	1,2	0,2	1,7	3,5	0,0	2,8
Wydatki poniesione przez cudzoziemców w Polsce										
Województwa	Struktura wydatków (w %)									
	wydatki ogółem	Zakupy towarów			Pozostałe wydatki					
		ogółem	spożywcze	nieżywnościowych						
Warmińsko-Mazurskie	100,0	87,2	26,2	61,0	12,8					
Podlaskie	100,0	98,2	13,9	84,3	1,8					
Lubelskie	100,0	98,5	11,5	87,0	1,5					
Podkarpackie	100,0	99,1	8,8	90,3	0,9					
Polacy według celu pobytu za granicą										
Województwa	Struktura (w %)									
	ogółem	zakupy	turystyka	praca najemna	praca na własny rachunek	nauka	odwiedziny	tranzyt	leczenie	inne
Warmińsko-Mazurskie	100,0	84,6	9,4	1,2	1,6	0,0	2,6	x	0,0	0,6
Podlaskie	100,0	61,3	1,4	1,2	5,8	0,0	30,0	x	0,0	0,3
Lubelskie	100,0	89,3	3,2	0,3	1,5	0,0	4,6	x	0,2	0,9
Podkarpackie	100,0	89,8	2,3	0,5	0,9	0,1	5,3	x	0,3	0,8
Wydatki poniesione przez Polaków za granicą										
Województwa	Struktura wydatków (w %)									
	wydatki ogółem	Zakupy towarów			Pozostałe wydatki					
		ogółem	spożywcze	nieżywnościowych						
Warmińsko-Mazurskie	100,0	96,0	10,8	85,2	4,0					
Podlaskie	100,0	94,2	11,4	82,8	5,8					
Lubelskie	100,0	97,1	26,3	70,8	2,9					
Podkarpackie	100,0	93,6	22,8	70,8	6,4					

ło z zamiarem podjęcia pracy najemnej i pracy na własny rachunek. W pozostałych województwach udział osób przekraczających granicę w celu podjęcia działalności gospodarczej był znikomy.

Jeśli chodzi o dokonywanie zakupów przez cudzoziemców na terenach Polski, to dominowały zakupy nieżywnościowe. Największy udział tego typu zakupów miał miejsce w woj. podkarpackim (90,3%). Dotyczyły one głównie materiałów budowlanych oraz sprzętu gospodarstwa domowego. W woj. lubelskim także najczęściej dokonywano zakupów materiałów budowlanych, a poza tym też części i akcesoriów do środków transportu. W regionie podlaskim najczęściej kupowano odzież i obuwie oraz artykuły radiowo-telewizyjne. Odzież i obuwie stanowiły główny towar kupowany także w woj. warmińsko-mazurskim. Ponadto, na jego terenie relatywnie duży udział w zakupach stanowiły artykuły żywnościowe, w tym przede wszystkim mięso i wyroby z mięsa.

Podobnie jak u cudzoziemców, także wśród Polaków przekraczających wschodnią granicę głównym motywem było dokonywanie zakupów. Udział wyjeżdżających w tym celu wahał się od 89,8% w woj. podkarpackim do 61,3% w podlaskim. W tym ostatnim duża część wyjeżdżających (30,0%) udawała się za granicę w celach odwiedzin, zapewne ze względu na dużą liczbę osób pochodzenia polskiego zamieszkującą w Białorusi. W województwie tym nieco więcej osób, niż w pozostałych, przekraczało granicę w celu podjęcia pracy na własny rachunek (5,8%). Ogólnie można stwierdzić, że tereny za wschodnią granicą nie stanowią atrakcyjnych miejsc dla Polaków do zakładania działalności gospodarczej, co przejawia się w niewielkim odsetku osób wyjeżdżających tam w tym celu. Jeśli chodzi o dokonywanie przez Polaków zakupów za granicą, to zdecydowaną większość stanowiły zakupy nieżywnościowe, w tym prawie wyłącznie głównym towarem kupowanym były paliwa. Natomiast w kwestii zakupów artykułów spożywczych dominował alkohol i wyroby tytoniowe, a dodatkowo w regionie lubelskim i podkarpackim dużą część zakupów stanowiły także wyroby cukiernicze.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy ruch graniczny na polskim odcinku wschodniej granicy Unii Europejskiej odbywa się głównie w celu dokonywania zakupów przez osoby fizyczne, które wykorzystują korzyści wynikające z różnicy cen poszczególnych towarów po obu stronach granicy. Należy podkreślić, że handel przynosi znaczne korzyści dla mieszkańców terenów przygranicznych, stanowiąc niejednokrotnie ich podstawowe źródło dochodów. Dotyczy to zwłaszcza osób mieszkających w bezpośrednim sąsiedztwie granicy, bowiem zdecydowana większość wydatków dokonywana jest w odległości do 50 km od granicy. Jak podkreśla Stypułkowska [2011, s. 123-125] drobne obroty przygraniczne stanowią istotną skalę. Na przykład, wartość zakupów w Polsce dokonywanych przez mieszkańców Ukrainy w 2010 r. stanowiła prawie 18% globalnej wartości eksportu do tego kraju, zaś wartość zakupów Polaków na Ukrainie stanowiła prawie 6% wartości importu.

Nie rozwinęła się natomiast bardziej zaawansowana współpraca gospodarcza. Mieszkańcy Polski Wschodniej nie są zainteresowani zakładaniem firm za granicą, o czym świadczą niewielkie rozmiary prowadzonej działalności gospodarczej za granicą.

W tej sytuacji poważniejszy rozwój współpracy przygranicznej należy potraktować jako istotne wyzwanie. Należy jednak zdawać sobie sprawę, że na przeszkodzie stoją liczne bariery, trudne do pokonania w krótkim czasie.

Tereny przygraniczne w sąsiednich państwach wykazują cechy peryferii gospodarczych w swoich krajach i są bardzo słabo rozwinięte. Z tego względu ludność zamieszkująca je odznacza się niską siłą nabywczą. Ponadto, wschodnia granica Unii Europejskiej stanowi dość poważną barierę przestrzenną dla mieszkańców po obu jej stronach. Wynika to z przynależności Polski do Unii Europejskiej oraz strefy Schengen. Przystąpienie Polski do strefy Schengen spowodowało utrudnienia w przekraczaniu granicy przez cudzoziemców zza wschodniej granicy. Uszczelnienie wschodniej granicy Polski, spowodowało zatem znaczne obniżenie rozmiarów wymiany handlowej ze wschodnimi partnerami.

Dodatkowym utrudnieniem współpracy jest prowadzona polityka zagraniczna Rosji, Białorusi i Ukrainy, ich niejednoznaczny stosunek do Unii Europejskiej, a także widoczne na Białorusi i Ukrainie wpływy rosyjskie. Powoduje to utrudnienia proceduralne oraz celne współpracy z Polską. Dwustronne napięcia wzmagane są też przez obowiązek wizowy, a także występujące bariery administracyjno-prawne [Bański *et al.* 2010, za Stypułkowski 2011].

Jak wynika z badań prowadzonych przez Krok i Smętkowskiego [2006, 2006a] na obszarach przygranicznych nie rozwijały się warunki do współpracy gospodarczej na dużą skalę. Brakowało kooperacji produkcyjnej między przedsiębiorstwami zlokalizowanymi po obu stronach granicy. Firmy polskie chętniej szukały partnerów za zachodnią niż wschodnią granicą Polski. Do najważniejszych barier w wymianie handlowej z Ukrainą zaliczano korupcję, niski stan bezpieczeństwa oraz biurokrację i niestabilność przepisów na Ukrainie. Natomiast bariery w handlu z Białorusią mają przede wszystkim charakter polityczny, związany z izolacjonistyczną postawą władz, co przekłada się na wysokie bariery celne i inne utrudnienia stwarzane przy przekraczaniu granicy oraz negatywnym nastawieniem władz do wspólnych przedsięwzięć.

2.3. Szanse rozwoju związane z napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych

Skala napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych jest wyrazem atrakcyjności inwestycyjnej regionów.

Wyniki badań Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową wskazują, że największy wpływ na ocenę atrakcyjności inwestycyjnej regionu, a tym samym decyzje o lokalizacji na jego terenie inwestycji, mają zasoby i koszty pracy. Duże znaczenie ma także dostępność transportowa i aktywność regionu wobec inwestorów, przejawiana przez działalność informacyjno-promocyjną oraz przygotowywanie ofert inwestycyjnych. Mniejsze znaczenie z punktu widzenia inwestorów odgrywa rynek

Podmioty z kapitałem zagranicznym w polskich regionach w 2010 r.

Województwa	Podmioty gospodarcze z kapitałem zagranicznym			
	liczba podmiotów	liczba pracujących	kapitał podstawowy	kapitał zagraniczny
			w mln zł	
Polska	23 078	1 518 398	188 812,4	159 267,2
Dolnośląskie	2 274	145 807	15 901,1	14 509,9
Kujawsko-Pomorskie	571	38 195	3 011,4	2 771,2
Lubelskie	343	20 875	1 269,0	1 024,5
Lubuskie	777	36 252	2 027,5	1 881,4
Łódzkie	950	75 794	4 627,6	4 370,8
Małopolskie	1 471	87 956	10 989,0	10 424,2
Mazowieckie	8 576	532 109	92 921,4	79 178,1
Opolskie	471	24 909	1 729,7	1 525,6
Podkarpackie	345	36 566	2 198,4	1 989,4
Podlaskie	141	9 175	536,8	422,7
Pomorskie	1 246	57 335	11 555,7	4 585,4
Śląskie	2 077	167 758	17 529,2	14 025,8
Świętokrzyskie	174	18 704	2 819,8	2 589,0
Warmińsko-Mazurskie	301	14 091	1 553,9	1 431,6
Wielkopolskie	2 062	204 216	15 524,2	14 284,1
Zachodniopomorskie	1299	48 656	4 617,8	4 253,7

zbytu i infrastruktura gospodarcza, a relatywnie najmniejszą wagę przykładają oni do infrastruktury społecznej oraz poziomu bezpieczeństwa powszechnego [Ziętek-Kwaśniewska 2007, s. 10-11].

Do najważniejszych czynników, które biorą pod uwagę inwestorzy przy wyborze lokalizacji należą: [Bojar 2001, s. 32]:

- istniejąca i potencjalna konkurencja lokalizacji w kraju,
- przewidywane koszty działalności (odległość źródeł zaopatrzenia, rynek pracy, kwalifikacje i kultura pracowników, koszty transportu, kapitału),
- oczekiwania dotyczące zysku,
- sprawność i dostępność systemu bankowego,
- interwencjonizm państwa (bariery celne, fiskalizm, ograniczenia dotyczące transferu zysków, zamówienia rządowe, kontyngenty, preferencje kapitału krajowego itp.),
- ogólny klimat wobec inwestycji zagranicznych oraz stabilność polityczna i prawna.

Tabela 27

w tym: podmioty, w których wartość kapitału zagranicznego przekracza 1 mln USD			Wartość importu	Udział importu od jednostki macierzystej i jednostek powiązanych w imporcie ogółem	Wartość eksportu	Udział eksportu do jednostki macierzystej i jednostek powiązanych w eksporcie ogółem
liczba podmiotów	kapitał podstawowy	kapitał zagraniczny				
	w mln zł		w mln zł	w %	w mln zł	w %
3 492	177 190,3	153 763,2	324 228,3	32,5	293 021,1	47,3
307	15 078,1	13 962,6	32 395,2	20,6	39 908,2	52,9
92	2 798,3	2 608,4	10 989,5	7,9	13 206,3	15,9
53	1 136,6	941,3	2 053,0	14,1	3 013,7	37,8
95	1 794,3	1 740,8	8 567,9	36,0	10 393,2	22,6
138	4 243,1	4 083,0	14 296,3	32,4	12 024,4	43,6
169	10 423,0	10 103,4	13 390,1	31,0	11 365,0	36,0
1 514	88 971,5	77 180,7	121 642,8	40,3	65 469,5	50,4
67	1 478,8	1 430,3	5 655,9	21,4	4 372,5	41,5
54	2 053,5	1 909,5	5 484,4	32,2	8 179,6	48,1
17	469,1	393,2	1 830,0	20,9	1 641,2	22,3
171	10 525,5	4 274,1	11 871,0	17,6	11 251,3	26,9
313	15 239,2	13 527,2	47 577,3	34,6	57 518,8	60,8
38	2 738,9	2 543,3	1 714,9	32,4	2 478,1	30,5
33	1 417,9	1 353,2	2 754,8	70,4	4 427,2	75,1
327	14 694,6	13 732,1	37 716,0	29,7	36 742,6	53,8
104	4 127,9	3 980,0	6 289,0	17,3	11 029,4	13,7

Źródło: Działalność gospodarcza podmiotów z kapitałem zagranicznym w 2010 r., Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa 2012.

Według wspomnianych badań Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, wszystkie regiony Polski Wschodniej znalazły się na końcowych pozycjach w krajowej klasyfikacji dotyczącej oceny atrakcyjności inwestycyjnej. Relatywnie dobrze wypadły pod względem poziomu bezpieczeństwa powszechnego, ale jak wskazano wyżej, akurat ten czynnik w bardzo niewielki sposób wpływa na decyzje inwestorów.

W wyniku niskiej atrakcyjności inwestycyjnej regionów Polski Wschodniej, liczba podmiotów gospodarczych z kapitałem zagranicznym zainteresowanych inwestowaniem w tej części kraju jest niewielka. Tylko 5,7% z ogólnej liczby 23 078 podmiotów gospodarczych z kapitałem zagranicznym, funkcjonujących w Polsce, ulokowało się na terenie regionów Polski Wschodniej (tab. 27). Także ich łączny udział w ogólnej liczbie pracujących w przedsiębiorstwach z kapitałem zagranicznym jest niewielki i w 2010 r. wynosił tylko 6,5%, zaś udział w ogólnej wartości kapitału omawianych przedsiębiorstw – 4,4%. Wśród 3492 największych inwestorów, tj. takich,

w których wartość kapitału zagranicznego przekraczała 1 mln USD, zaledwie 195 ulokowało się w regionach Polski Wschodniej, tj. 5,6%, a udział badanych regionów w ogólnej wartości kapitału największych przedsiębiorstw wynosił 4,4%.

Najwięcej inwestycji zagranicznych ulokowano w woj. podkarpackim i nieco mniej w lubelskim. Liczba podmiotów gospodarczych z kapitałem zagranicznym wynosiła w nich odpowiednio 345 i 343, natomiast liczba pracujących w nich kształtowała się na poziomie 36 566 i 20 875 osób. Z kolei największych inwestycji, pod względem wartości kapitału, dokonywano w regionie świętokrzyskim. Kapitał podstawowy zagranicznych podmiotów gospodarczych w tym województwie wynosił 2 819,8 mln zł, natomiast w odniesieniu do największych przedsiębiorstw (w których wartość kapitału zagranicznego przekracza 1 mln USD) – 2 738,9 mln zł.

Natomiast najmniej atrakcyjne dla inwestorów zagranicznych okazało się woj. podlaskie. Ulokowało się w nim najmniej podmiotów z kapitałem zagranicznym (141), w których łączne zatrudnienie wynosiło 9 175 osób, a kapitał podstawowy osiągał 536,8 mln zł.

Inwestycje zagraniczne są jednym z ważniejszych czynników rozwoju regionu. Korzyści wynikające z nich są wielorakie: mogą wpływać na rynek pracy, przez generowanie większego popytu na pracę i przyczynianie się do przeciwdziałania marginalizacji siły roboczej, za ich pośrednictwem transferowane są nowe rozwiązania techniczne, technologiczne i organizacyjne, nowe metody i style zarządzania. Ponadto, działają motywująco na pracowników, w kierunku zwiększania kwalifikacji, a także mobilizują władze do polepszania jakości obsługi przedsiębiorców oraz dokonywania inwestycji infrastrukturalnych [Bojar 2001, s. 30].

Niestety w przypadku regionów Polski Wschodniej obecnie, ze względu na niewielką skalę napływu kapitału zagranicznego, nie można wiązać z nimi poważnych szans rozwoju. Dzisiaj omawiane regiony stoją raczej przed wyzwaniem poprawy atrakcyjności lokalizacyjnej. Jest to zadanie trudne i często wykraczające poza możliwości zainteresowanych regionów. Zwłaszcza poprawa dostępności transportowej, która w ich przypadku stanowi podstawową barierę, wymaga podjęcia poważnych inwestycji w rozbudowę infrastruktury krajowej, pod kątem włączania regionów Polski Wschodniej w krajowe i europejskie korytarze transportowe.

Chociaż trzeba być świadomym, że inwestycje zagraniczne mogą też nieść za sobą pewne negatywne skutki. Jak podaje Karaszewski [2004, s. 340], mogą one prowadzić do osłabienia pozycji lokalnych podmiotów, będąc dla nich zbyt silnym konkurentem na rynku. Szczególnie niekorzystny jest transfer dochodów za granicę przez wykorzystanie powiązań kapitałowych lokalnie funkcjonujących filii przedsiębiorstwa z jednostką macierzystą za granicą lub jednostkami powiązanymi. Z punktu widzenia kraju przyjmującego inwestycje, wpływa to na zmniejszanie wpływów budżetowych, przez minimalizowanie obciążeń podatkowych, dzięki wykorzystaniu powiązań kapitałowych w ramach różnych oddziałów korporacji. Poza tym taka sytuacja powoduje, że firmy z kapitałem zagranicznym w małym stopniu nawiązują

kooperację z lokalnymi przedsiębiorstwami polskimi, np. w formie zamówień na dostawę surowców, czy komponentów, zamiast tego dokonują importu zaopatrzeniowego od oddziałów firmy za granicą. Najwyraźniej taka tendencja zaznacza się w woj. warmińsko-mazurskim, w którym ponad 70% obrotów handlowych przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym realizowanych jest w ramach powiązań z własną firmą macierzystą lub jednostkami powiązanymi (tj. 70,4% udziału w imporcie i 75,1% udziału w eksporcie). W pozostałych regionach Polski Wschodniej udział importu od jednostki macierzystej i jednostek powiązanych w imporcie przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym był niższy i wahał się od 14,1% w regionie lubelskim do 32,4% w świętokrzyskim. Wyższe wskaźniki odnotowano odnośnie do udziału eksportu od jednostki macierzystej i jednostek powiązanych w eksporcie ogółem, które kształtowały się na poziomie od 22,3% w regionie podlaskim do 48,1% w podkarpackim.

2.4. Wyzwania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów wobec zmian uwarunkowań globalnych

Wobec postępujących procesów globalizacji i spodziewanej ich intensyfikacji w przyszłości, ważne jest zidentyfikowanie wyzwań w zakresie przyszłych uwarunkowań rozwoju regionów Polski Wschodniej, wynikających z tendencji globalnych. Będzie to miało istotny wpływ na podejmowane działania rozwojowe, wobec coraz większej otwartości regionów i wzrostu ich zewnętrznych powiązań nie tylko z innymi regionami w kraju, ale też w znacznie szerszej, ponadnarodowej skali.

Trudno jednoznacznie wskazać, jak w najbliższych dziesięcioleciach będą kształtować się warunki globalne. W pracy skoncentrowano się na omówieniu najważniejszych aspektów zmian, mających wpływ na sytuację w regionach Polski Wschodniej, których przesłanki zarysowują się już obecnie. Należy spodziewać się m.in. [Kudęłko 2011]:

- nasilania się procesu globalizacji powodującego coraz większą konkurencję na świecie;
- dalszego szybkiego rozwoju techniki i technologii;
- zwiększenia zagrożenia środowiska przyrodniczego;
- konieczności zmian w zakresie wykorzystywanych źródeł energii.

Konsekwencją nasilania się w przyszłości procesów globalizacji będzie łatwiejszy dostęp do czynników produkcji i rynków zbytu. Jednocześnie jednak pociągnie to za sobą wzrost konkurencji w skali międzynarodowej. Dodatkowym czynnikiem zaostrozania się rywalizacji gospodarczej będzie dalszy szybki rozwój techniki i technologii.

Globalizacja przyczynia się do koncentracji sektora wysokiego, powodując polaryzację i wzmacniając rozwój najbardziej atrakcyjnych jednostek [Fujita *et al.* 1999]. Korzyści z uczestnictwa w globalizacji rozkładają się nierównomiernie w skali świata. Ograniczają się w zasadzie do dominujących gospodarczo krajów świata z Europy Zachodniej, Ameryki Północnej i Azji Wschodniej [Dunning 1992, za Niedziółka 2011, s. 240].

Dla regionów Polski Wschodniej, jako słabo rozwiniętych i mało konkurencyjnych, będzie to trudna sytuacja, stanowiąca poważne zagrożenie zwiększania się ich dystansu w stosunku do lepiej rozwiniętych jednostek, a w konsekwencji ich marginalizacji gospodarczej. Jednocześnie województwa te staną przed wyzwaniem sprostanania coraz większym wymogom globalnej rywalizacji.

Wraz z postępującym rozwojem gospodarczym na świecie zwiększa się zagrożenie związane z zanieczyszczeniem i degradacją środowiska przyrodniczego. Pesymistyczne prognozy przestrzegają przed wyczerpywaniem się zasobów naturalnych świata, wzrostem skali nagromadzonych odpadów przemysłowych i konsumpcyjnych oraz zmianami klimatycznymi. W związku z tym można się spodziewać coraz bardziej restrykcyjnych wymogów, co do przestrzegania ekologicznych zasad gospodarowania.

Postęp gospodarczy wiąże się ze wzrostem zapotrzebowania na energię. Stopniowo zużywanie się jej konwencjonalnych źródeł oraz wymogi związane z ochroną środowiska będą skłaniać do większego wykorzystywania ekologicznych źródeł energii.

W świetle tych wyzwań, należy wspomnieć o nadziejach, jakie Polska Wschodnia może w przyszłości wiązać z eksploatacją gazu łupkowego. Szacunki geologiczne wskazują, że Polska posiada największe ze wszystkich krajów europejskich zasoby tego źródła energii, tj. ok. 2 bln m³. Znajdują się one prawdopodobnie w polskiej strefie ekonomicznej Bałtyku, na Pomorzu, wschodnim i północnym Mazowszu, Podlasiu i Lubelszczyźnie oraz na Przedgórzu Sudeckim [*Nowe perspektywy...*]. Zatem duża część tych złóż może znajdować się na terenie Polski Wschodniej, tj. przede wszystkim w woj. lubelskim, i w mniejszych ilościach na obszarze regionu świętokrzyskiego i w południowej części podlaskiego. Przed tymi regionami pojawia się zatem szansa, związana z eksploatacją tego niskoemisyjnego źródła energii i osiągnięcia dodatkowych dochodów przez gminy, na których podejmie się wydobywanie gazu. Jednak trzeba wyraźnie zaznaczyć, że jest to jeszcze niepewna i dość odległa perspektywa. Na razie wydawane są dopiero pierwsze koncesje dla koncernów paliwowych na poszukiwanie złóż gazu łupkowego, w celu przeprowadzenia próbnych odwiertów.

Konsekwencje nasilających się procesów globalizacji i związane z nimi wyzwania z natury rzeczy w przyszłości będą dotyczyły nie tylko regionów Polski Wschodniej, ale także innych regionów oraz krajów.

Intensywny rozwój gospodarczy przyczynia się do poprawy bytowych i materialnych warunków życia ludności (głównie bogatszych części świata, tj. Europy, Ameryki Północnej i Azji Południowo-Wschodniej). Jednak współczesne społeczeństwo, nakierowane na zdobywanie i utrzymywanie konkurencyjności w globalnej gospodarce, nie jest wolne od różnych zagrożeń, mogących znacznie obniżyć poziom jego dobrobytu.

Większe tempo życia i presja sprostanania wymogom rynku pracy, utrzymania zatrudnienia i źródła dochodu, generuje różnego rodzaju koszty indywidualne i społeczne:

- koszty materialne, w postaci nakładów finansowych na zdobywanie wykształcenia i podnoszenie kwalifikacji;

- koszty związane z nieracjonalnym zarządzaniem czasem, wobec konieczności wykazywania się dyspozycyjnością wobec pracodawcy i niejednokrotnie pracy w czasie ponadwymiarowym, a także rezygnowania z czasu wolnego na rzecz podejmowania dodatkowej edukacji;
- koszty związane z pogorszeniem zdrowia fizycznego i psychicznego, przejawiające się w występowaniu na większą, niż dotychczas, skalę dolegliwości określanych mianem chorób cywilizacyjnych, spowodowanych szybszym tempem życia, dłuższym czasem pracy, większym stresem, życiem w bardziej zanieczyszczonym środowisku i spożywaniem bardziej przetworzonej żywności.

Szukalski [2007a] zwraca też uwagę na inny problem związany z pogarszaniem się kondycji fizycznej społeczeństw krajów wysoko rozwiniętych. Poprawa stanu nauki umożliwiająca podtrzymywanie życia sprawia, że przestają działać prawa naturalnej selekcji. To z kolei prowadzi do przekazywania na kolejne pokolenia „słabych” genów i wad genetycznych. Spadek jakości ludzkiego materiału genetycznego może prowadzić do pogorszenia kondycji fizycznej i psychicznej społeczeństwa.

Można zaryzykować stwierdzenie, że ewolucja nie nadąza za szybkim tempem zmian technologicznych, w tym sensie, że pełne zaspokojenie potrzeb biologicznych i psychicznych właściwych ludzkiemu gatunkowi, często kłóci się ze stylem i wymogami życia, stawianymi przez globalną gospodarkę opartą na wiedzy. Jednostronne dążenie do osiągnięcia jak największego tempa rozwoju może obrócić się przeciwko społeczeństwu.

Inglehart [2000] twierdzi, że z tego względu, w krajach wysoko rozwiniętych daje się już zauważyć tendencję do przesuwania akcentu z problemów związanych z rozwojem gospodarczym na rzecz dostrzegania wartości określających styl życia, czyli przechodzenie od zachowań związanych z przetrwaniem do zachowań związanych z wyrażaniem siebie.